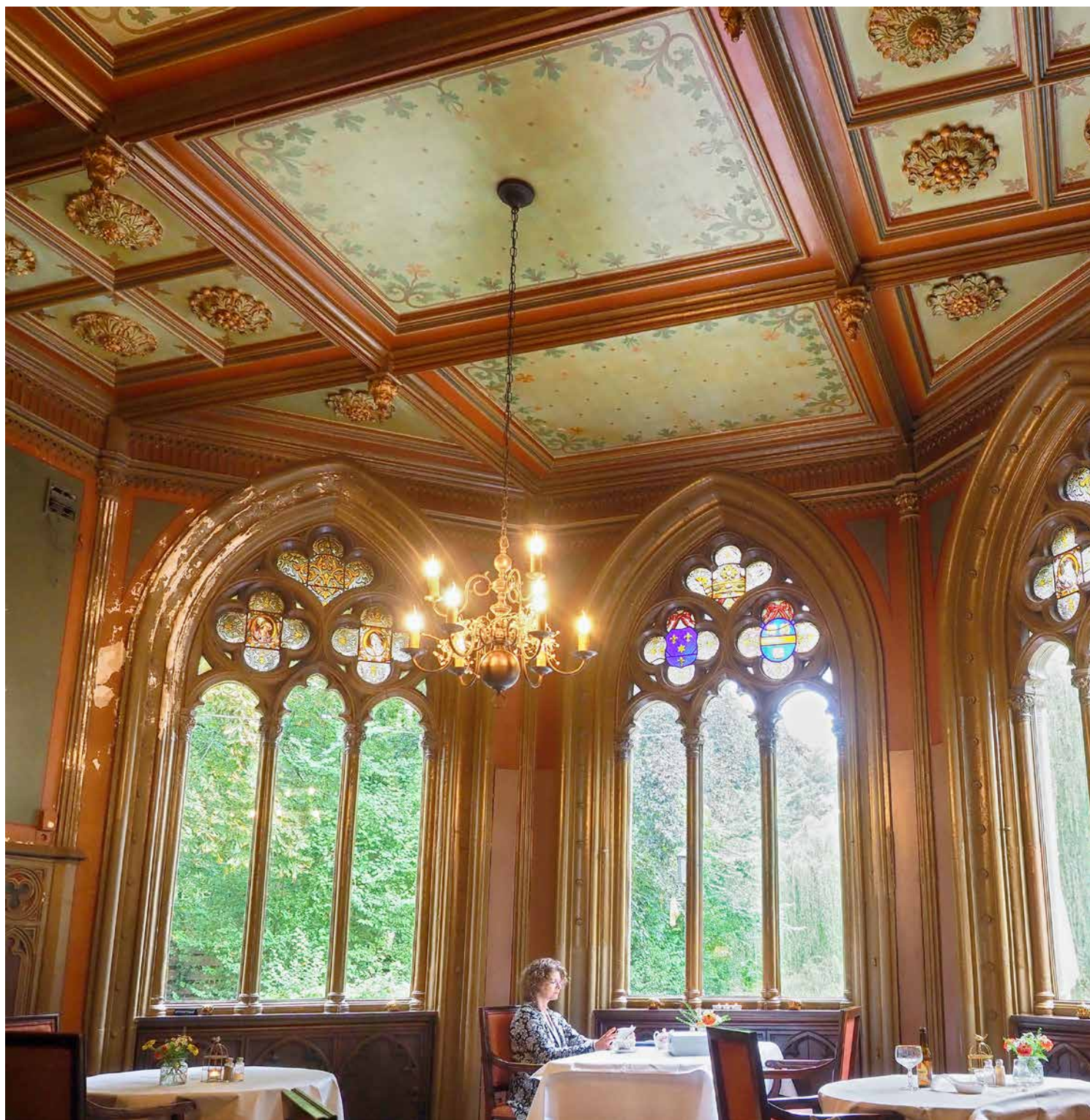

het

Kastelen, buitenplaatsen en hun bewoners

september 2019 | Jaargang 1 | Nr. 2

BUITEN

**Ruimte voor vrouwen
in de middeleeuwen**

**Ekenstein
Neogotisch sprookje**

**Vredenoord: herstel
van een Zocherpark**

**Column
Paul Schnabel**

Mr R.J. Nieuwland

NOTARIEEL JURIDISCH ADVISEUR - ESTATE PLANNER

RENTMEESTER

Adviseert particulieren, familiestichtingen en landgoedeigenaren
in het bijzonder inzake:

- landgoederen en rijksmonumenten;
- Natuurschoonwet-rangschikkingen;
- oprichting van stichtingen/ Algemeen Nut Beogende Instellingen;
- koopovereenkomsten van onroerende zaken;
- uitgifte in erfpacht en vestiging opstalrechten;
- agrarisch recht, pacht en jachtrechten;
- testamenten en huwelijksvoorwaarden;
- overdracht naar de jonge generatie;
- afwikkeling nalatenschappen inclusief aangifte erfbelasting.

Postbus 82066 2508 EB 's-Gravenhage T 070 - 360 40 09 M 06 - 53 28 89 46
E info@nieuwland-advies.nl I www.nieuwland-advies.nl

Ambassadeurs van verhalen en geschiedenissen

Afgelopen mei viel het eerste nummer van *Het Buiten* bij u op de deurmat. Voor de 'kastelenwereld' was dit een gedenkwaardig moment. Het laten samenvloeien van twee tijdschriften met een duidelijk verschillend profiel vergt durf en aanpassingsvermogen. Zoals het bestuur van Stichting Het Buiten in het editorial van het eerste nummer schreef, is het maken van zo'n nieuw tijdschrift een dynamisch – en bij tijd en wijle – grillig proces. Dit bleek eveneens uit de reacties van lezers op het eerste nummer. Deze varieerden van zeer positief tot stevige kritiek. Uiteraard heeft dit geleid tot een grondige zelfevaluatie van alle betrokken partijen. Met als resultaat een scherpere definiëring van waar we als blad willen staan in de wereld van kastelen en buitenplaatsen: vakinhoudelijk, toegankelijk en inspirerend. Vanaf deze plek wil ik onze lezers bedanken voor hun waardevolle feedback.

Een van de doelstellingen die wij als redactie hebben geformuleerd, is dat we willen inspelen op de actualiteit. Welke maatschappelijke trends hebben uitwerking op onze beleving van en omgang met het erfgoed van kastelen en buitenplaatsen? Sinds het uitbreken van de #MeToo discussie is er een verhoogde maatschappelijke interesse in man-vrouw verhoudingen. Het hoofdartikel van dit nummer is dan ook gewijd aan de positie van vrouwen in de middeleeuwen. Fred Vogelzang laat zien dat ons traditionele beeld - ontstaan in het midden van de negentiende eeuw - van vrouwen in de middeleeuwse maatschappij op z'n minst aan herziening toe is.

Gedegen bouw- en cultuurhistorisch onderzoek krijgt ruim aandacht in dit tweede nummer. Dit najaar verschijnt er een nieuw deel in de Nederlandse Kastelenreeks. Het betreft een herziene uitgave over kasteel Haamstede in Zeeland. Recent onderzoek biedt nieuwe inzichten in de historie van dit com-

plex, dat ooit tot de meest indrukwekkende van ons land behoorde. Wellicht minder prestigieus dan het Zeeuwse 'paleis van Gruuthuuse', maar even opmerkelijk, is de neogotische verbouwing van buitenplaats Ekenstein in Groningen. Masterstudent Nanine Moonen legt verband tussen de sociaalmaatschappelijke ambities van jonkheer Alberda van Ekenstein en zijn keuze voor de neogotiek.

De 'groene' architectenfamilie Zocher is van groot belang geweest voor de ontwikkeling van de landschapsstijl in Nederland. Vele tientallen parken van buitenplaatsen en in steden zijn door de Zochers ontworpen. In haar artikel legt Nina Wijsbek uit hoe de reconstructie van de parkaanleg op buitenplaats Vredenoord in Rijswijk als voorbeeld kan dienen voor herstel van andere, verwaarloosde Zocherparken in ons land. Jan Holwerda en Yme Kuiper nemen de lezer weer op pad langs buitens en natuur in het tweede deel van de serie over de reis die het echtpaar Scheltema in 1799 door Nederland maakte.

Tot slot nog een opmerking van huishoudelijke aard. Na de verschijning van het eerste nummer van *Het Buiten* ontvingen wij veel e-mailtjes over dubbele of meervoudige toezending van het tijdschrift. Dit komt doordat een groep lezers zowel donateur is van de Nederlandse Kastelenstichting, Vriend van de Particuliere Historische Buitenplaatsen en/of Landgoedvriend is. Simpel gezegd: u heeft gewoon recht op twee (of meer) tijdschriften. Wat ons betreft geeft u die extra nummers aan uw vrienden, burens of zakelijke relaties ter promotie van onze kastelen en buitenplaatsen. Met elkaar vormen wij de ambassadeurs van al die boeiende verhalen en markante geschiedenissen die het erfgoed van kastelen, buitenplaatsen en hun bewoners betekenis geven. Vroeger en nu.

Jephta Dullaart
Hoofdredacteur *Het Buiten*

Het Buiten verschijnt driemaal per jaar

COLOFON

Uitgever

Het Buiten is een uitgave van Stichting Het Buiten, Klooster O.L.V. Ter Eem, Daam Fockemalaan 22, 3818 KG Amersfoort
www.het-buiten.nl, secretariaat@het-buiten.nl

Redactie

Jephta Dullaart (hoofdredacteur), Fred Vogelzang,
Heidi van Limburg Stirum, Helene Blaak en Nina Wijsbek.
Contact met de redactie kan via hoofdredacteur@het-buiten.nl

Redactie Adviesraad

Em. prof. dr. Yme Kuiper (voorzitter), Drs. Anne Mieke Backer,
Drs. Epko Bult, Paul Mosterd, Dr. Jet Pijzel-Dommisse,
Mr. Sander Schimmelpenninck

Advertentieverkoop

Didier van Det (BCM Media), adverteren@het-buiten.nl

Basisontwerp

Studio Berry Slok, Amsterdam

Opmaak

Frank de Wit, Zwolle

Druk

BCM Media BV, Eindhoven

Copyright/Disclaimer

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden op welke wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. *Het Buiten* is met de grootst mogelijke zorgvuldigheid samengesteld. Toch is het mogelijk dat informatie in dit blad onvolledig of onjuist is. De uitgever aanvaardt geen enkele aansprakelijkheid voor eventueel geleden schade door onjuistheden in dit blad.

ISSN 2665-9743

BEELDVERANTWOORDING

Foto omslag Het huidige gebruik van de neogotische Ridderzaal als restaurant in het historische huis van Landgoed Ekenstein, Appingedam. Foto Hans Dekker
Steunafbeeldingen **p.4** Ruimte voor vrouwen: Heiligenbeeld van St. Barbara, Frankrijk, vijftiende eeuw. Foto Milwaukee Art Museum
p.5 Ekenstein: Foto Albert Speelman; Echtpaar Scheltema: Cornelis van Hardenbergh, *De vernielde graftombe van de gravin van Solms in de kapel van Zoudenbalch in de Domkerk te Utrecht* (1795-1800), Het Utrechts Archief; Vredenoord: Foto Stichting In Arcadië **p. 18** portret Carla Oldenburger: Walther Schoonenberg **p. 50** Schlosspark Lütetsburg; Gedenkstein für Wilhelm zu Inn-und Knyphause; Wie was De Mol? Foto Slot Sypestein **p. 51** Foto Hedge House: Transformatie Hedge House 2019 door P. Struycken - Kleur: Weelde en Veranderlijkheid, fotograaf Peter Cox; Tentoonstelling *Gezonken Schatten*: Changsha komen afkomstig van de Tang, fotograaf Michael Fletcher; Cover boek *De vergeten prinsessen van Thorn*: Foto Uitgeverij Sterck & De Vreese, Gorredijk **p. 52** Campagnebeeld *Aan de Surinaamse grachten – Van Loon & Suriname (1728-1863)*: Foto Museum van Loon, Amsterdam; Familievoorstelling *De Kikkerkoning* op Kasteel Cannenburch door Danstheater LethDansant; ENCOUNTER symposium: Albert Jansz. Van Panders, *Kaart van de Alkmaarderhout* (circa 1717), Regionaal Archief Alkmaar; Platform Kastelen en Buitenplaatsen: Foto Kasteel Middachten **p. 53** Bosch en Vaart: Sake Elzinga **p. 54** Arnhem: Foto Joos Lensink / Uitgeverij Waanders & de Kunst, Zwolle **p. 55** De Herlaars: Foto Uitgeverij Verloren, Hilversum **p. 58** Paul Schnabel: Foto SCP © Paul Schnabel

Inhoud

Jonkheer Willem Alberda en zijn buitenplaats Ekenstein

De prestigieuze verbouwing van zijn Groningse landhuis in een neogotische vormgeving gaf uitdrukking aan adellijke waardigheid in een wereld waarin steeds meer adellijke families en borgen verdwenen.

VREDENOORD reconstructie van een 'Zocherpark'

De architectenfamilie Zocher ontwierp in de vorige eeuw velen parken op buitenplaatsen en in steden. Ondanks dat bronnen ontbreken, is het gelukt de groenaanleg op buitenplaats Vredenoord in Rijswijk te doorgronden en de essentie van het parklandschap te reconstrueren.

Op reis door de Bataafse Republiek in 1799 met het echtpaar Scheltema – Deel 2

‘Op een golf van emoties’: het tweede deel in een serie over het reisjournaal van Jacomina Scheltema-van Nijmegen waarin zij verslag doet van de tocht die zij en haar man afleggen langs veertig kastelen en buitenplaatsen in een van de rumoerigste jaren uit de Franse Tijd.

Verder in deze editie

- 6** **IN DE ACTUALITEIT** *Kastelen in trek bij buitenlandse toeristen. Vier vragen aan Geldersch Landschap & Kasteelen*
- 18** **COLUMN** van Carla Oldenburger *De Douglasspar – een ingeburgerde exoot*
- 40** **BEELD** *Camera obscura – Atelier Roland Holst op de Oude Buisse Heide*
- 44** *Kasteel aan Zee – Nieuwe inzichten in de raadselachtige geschiedenis van het ‘Zeeuwse paleis van Gruuthuuse’*
- 15** **BEELD** Landgoed Calorama *daar waar het bleef zoals het was*
- 50** **AGENDA: UIT EN KENNIS**
- 53** **BOEKEN**
- 56** **VERGETEN MEESTERWERKEN**
- 58** **COLUMN** van Paul Schnabel *Meer buitenplaatsen en landgoederen*

Nederlandse kastelen en buitenplaatsen in trek bij buitenlandse toerist

Jephta Dullaart

Deze zomer berichtten nationale media dat Nederlandse kastelen in trek zijn bij buitenlandse toeristen. Het ‘spreidingsbeleid’ van het Nederlands Bureau voor Toerisme en Congressen (NBTC) waarmee de toerist wordt verleid het standaard Amsterdam-bezoek in te ruilen voor een andere attractie, lijkt te werken. Toch rijst de vraag of het kastelenerfgoed wel gediend is bij al die drommen toeristen. Het Buiten legt deze kwestie in vier vragen voor aan Theo Meeuwissen, Hoofd Landschap en Kastelen en waarnemend directeur van Geldersch Landschap & Kasteelen (GLK).

1 Het Nederlands Bureau voor Toerisme en Congressen (NBTC) startte twee jaar geleden met een campagne om kastelen en buitenplaatsen in Duitsland en België te promoten. Merken jullie dat deze campagne ook voor de Gelderse kastelen zijn vruchten heeft afgeworpen?

TM: ‘De monitoring van de buitenlandse bezoekersstroom is vorig jaar met een nulmeting begonnen, waarna de resultaten in 2020 kunnen worden gepresenteerd. Maar zonder nu al over de harde cijfers te beschikken, merken we dat onze kastelen inderdaad meer buitenlandse bezoekers ontvangen, vooral uit Duitsland en België. Of dit gasten betreft die vanuit Amsterdam of de Randstad naar Gelderland zijn afgebogen, is moeilijk te verifiëren. Maar ook deze nieuwe groep bezoekers is van harte welkom! Het initiatief van het NBTC is omarmd door de bureaus voor toerisme in de provincie Gelderland, die met provinciale steun deze campagne kracht bij zetten met activiteiten en promotie. Tijdens netwerkbijeenkomsten werken ruim dertig kastelen samen om de Gelderse kastelen onder de aandacht te brengen.’

2 Ontwikkelt GLK specifieke programmering van activiteiten en tentoonstellingen gericht op de buitenlandse toerist?

TM: ‘Een aantal van onze kastelen vindt hun oorsprong in de geschiedenis van het graafschap/hertogdom Gelre, dat volgens de huidige grenzen deels in Duitsland ligt. De bewoners waren van oudsher ook internationaal georiënteerd, van huwelijkspolitiek tot hun smaak bij de inrichting van de huizen. Het vertellen van de grensoverschrijdende verhalen rekenen we zeker tot onze doelstelling.

Deze aspecten van de geschiedenis worden tot nu toe niet specifiek voor de buitenlandse bezoeker benadrukt. Het karakter van de huizen is voorname-lijk om te laten zien hoe deze werden bewoond; de geschiedenis is hierbij leidend. Wel zijn we bezig in de publieksoptvang op onze huizen meer rekening te houden met buitenlandse bezoekers, maar dat beschouwen we als een meer-jarenproject. Het bieden van gastvrijheid in andere talen is hiervoor een eerste stap. In eerste instantie richt dit zich op de informatieoverdracht, in druk of digitaal. Vermeldenswaardig is het project *Rhein-land. Xperiences* waarin musea aan beide zijden van de grens ervaringen uitwisselen over hun publiek. Het doel is om van elkaar te leren wat de bezoekers uit Duitsland en Nederland beweegt én onderscheidt.’

3 GLK beheert zowel grote museaal ingerichte kastelen en buitenplaatsen als ook kleine (deels) bewoonde complexen en uitgestrekte landerijen. Hoe beïnvloedt deze diversiteit het bezoekersbeleid?

TM: ‘Onze huizen zijn inderdaad zeer uiteenlopend van omvang en karakter. Een huis als Verwolde in Laren (Gld.) is een kostbaar kleinood, waar een deel van het interieur maar maximaal 25 personen tegelijk kan verdragen. De afweging tussen de museale eisen en het bezoekersbeleid is het spanningsveld voor ons type musea; hoe laat je de bezoeker authenticiteit zien en beleven, zonder al te veel beschermende maatregelen en zonder slijtage van de collectie? We streven er echter altijd naar dat er voldoende te beleven valt op onze kasteelterreinen, inclusief het kopje koffie. Het bijzondere aan ons type erfgoed is dat het divers is: het gaat om complexen van historische gebouwen omringd door tuinen en parken. Dit biedt een waaier van aanbod op de kasteelterreinen waarmee je ook de druk op bepaalde onderdelen van het complex kan spreiden. Bovendien bevordert het de verblijfsduur van de bezoekers. Rondom kasteel Rosendaal bijvoorbeeld, ligt het spectaculaire park met bedriegertjes, schelpengalerij en de uitbundige theekoepel, dat op zichzelf al een bezoek waard is. Weliswaar vormen de kastelen en landhuizen, omringd door tuinen en parken, het centrum van de landgoederen, maar historisch gezien gaat het om het beheer van het hele landgoed: de samenhang tussen het huis, de tuin, het park en de landerijen. We willen graag dat de bezoekers dit hele spectrum ervaren, zoals de oorspronkelijke bewoners dit ooit voor zichzelf hebben laten ontwerpen en aanleggen, gedacht vanuit het huis. Daarom wijzen we bezoekers expliciet op het omliggende landgoed en zelfs de belendende terreinen, vanuit de gedachte dat de toerist ook in de omgeving meer hoogtepunten wil zien. We merken overigens dat de buitenlandse toeristen ook juist in de tuinen en parken geïnteresseerd zijn.’

4 Is het inzetten op al maar groeiende bezoekersaantallen te rijmen met goed rentmeesterschap? Hoe behoud je de balans?

TM: ‘Voor instandhouding van erfgoed is continuïteit een vereiste om dit aan toekomstige generaties te kunnen overdragen. Met de provincie Gelderland voeren we daar gesprekken over. “Goed rentmeesterschap” klinkt erg statisch. We zien die continuïteit in de zorg voor het bezit, waarbij kwaliteitsverbetering het streven moet zijn, zowel van dat bezit als van de toegankelijkheid ervan voor de bezoekers, buitenlands of niet. Onze missie is het erfgoed in goede staat door te geven aan volgende generaties, maar tegelijkertijd de huidige generatie daar maximaal van te laten genieten. Dat kan naar onze mening alleen door dit erfgoed beleefbaar te maken, maar ook op een verantwoorde wijze te exploiteren

waarbij de inkomsten bijdragen aan behoud van het erfgoed. Ook daarin zien we overeenkomst met de traditionele rol van de landgoedeigenaren, die voor hun nazaten zorgvuldig alle door de eeuwen heen ontstane bezittingen koesterden. Nadrukkelijker dan voorheen houden we wel rekening met de capaciteit van de omringende infrastructuur, paden, fietsenstalling en parkeerplaatsen. Ook verbeteren we de routing over onze kasteelterreinen om de bezoeker gastvrijer te ontvangen. Onze zeven kastelen die als museum zijn opengesteld ontvingen vorige jaar 213.000 bezoekers. Hiermee zijn we nog niet tegen de grenzen van de groei aangelopen. Onze focus ligt op (groot)ouders met kinderen, individuele bezoekers uit de regio en (school)kinderen. De meer veelzijdige, programmatische ontvangst voor verschillende doelgroepen zal bij toename van het aantal bezoekers meer aandacht moeten krijgen, zoals met meertalige informatie voor de buitenlanders. Op speciaal verzoek hebben we een digitale Chinese folder laten maken en hebben daarmee onze vindbaarheid op Chinese websites vergroot, want wij vrezen geen “Giethoornse taferelen” op onze kasteelterreinen. Uit het buitenland komen individuele bezoekers, die de kwetsbare kwaliteit van de kasteelcomplexen waarderen.’

Kasteel Cannenburch, Vaassen.
Foto Geldersch Landschap & Kasteelen

De vrouwe in de toren?

Ruimte voor vrouwen in de middeleeuwen

Fred Vogelzang

John W. Waterhouse, *The Lady of Shalott*, 1888. Foto Tate Gallery Londen

De #MeToo discussie heeft geleid tot veel maatschappelijk debat over traditionele genderverhoudingen. Het vrouwbeeld, zoals dat in het midden van de negentiende eeuw is ontstaan, leunt sterk op het beeld dat men destijds had van vrouwen in de middeleeuwen. Maar in hoeverre is dat vrouwbeeld uit negentiende-eeuwse sprookjes en literaire fictie historisch juist?

Een van de beroemdste gedichten van Alfred Tennyson is *The Lady of Shalott*. Tennyson schreef zowel in 1833 als in 1842 een versie van het levensverhaal van Elaine le Blanc, de vrouwe van Shalott. In zijn gedicht beschrijft hij hoe Elaine vanuit een toren op een eilandje de wereld via grote spiegels aanschouwt. Zijzelf is niet betrokken in het gewoel van de mensheid, maar weeft wat ze ziet tot scènes in grote wandtapijten. Ze lijkt tevreden met dit afgezonderde bestaan, maar ergens is ze zich bewust van een vloek die op haar rust. Als ze op een dag ridder Lancelot in haar spiegel ziet, beseft ze dat hij de vloek is. Niet langer kan ze tevreden zijn met een leven uit tweede hand, ze moet de wereld in en Lancelot ontmoeten. Tegelijk realiseert ze zich dat ze zal sterven als ze het eiland verlaat.

LOT IN EIGEN HAND

Het verhaal van Elaine is doordrenkt met Victoriaanse thematiek: de boze buitenwereld (lees de seksuele verleiding) waartegen de vrouw moet worden beschermd. Die bescherming was ook een prachtige legitimering om de vrouw uit het openbare leven te weren en haar bijvoorbeeld geen juridische handelingsbekwaamheid of politieke macht te geven. Tennyson baseerde zich op de oorspronkelijke versie van Elaine, afkomstig uit de *Morte d'Arthur* van Thomas Malory uit 1485. Die Elaine is echter geen tragische Victoriaanse heldin. Lancelot, gewond geraakt tijdens een toernooi waarin hij incognito meevocht, wordt naar een kasteel nabij Camelot vervoerd om verzorgd te worden. Elaine, de dochter des huizes, vangt de ridder liefdevol op. Dat blijft niet ongestraft: ze valt als een blok voor hem. Als Lancelot, zelf in de ban van Guinevere, weigert om haar te trouwen, stelt ze ten einde raad voor om zijn minnares te worden. De eer van onze ridder laat zo'n perfide daad niet toe. Na die afwijzing besluit Elaine zichzelf dood te hongeren. Ze overtuigt haar zwaar aangeslagen vader haar na haar dood in een bootje de rivier op te sturen. Op het moment dat het scheepje langs Camelot vaart, ziet Lancelot het langskomen en krijgt dan toch gewetensnood. Anders dan bij Tennyson heeft de vrouwe van Shalott in deze middeleeuwse variant veel meer handelingsbekwaamheid. Ze neemt haar lot in eigen hand.

WILWOLT VON SCHAUMBURG

Dat de assertieve Elaine niet slechts een fictieve figuur is, bewijst het levensverhaal van de Duitse ridder Wilwolt von Schaumburg. Diens levensverhaal is in 1507 vastgelegd door Ludwig von Eyb. Wilwolt was een rondtrekkend strijder, die de kost verdiende door zich als ‘freelancer’ te verhuren. Hij vocht tegen de Hongaren en was regelmatig op de toernooivelden te vinden. Minder bekend is het feit dat hij er een minnares op na hield. Die woonde op een voorvaderlijk slot en haar appartementen bevonden zich hoog in een van de torens. Als het maar even kon, trok Wilwolt richting zijn geliefde. Zij was een actieve ‘partner in crime’. Omdat zij over minder lange vlechten beschikte dan de bekende, en in een toren opgesloten Raponsje uit het sprookje van de gebroeders Grimm, liet ze een touw naar beneden zakken. Op een dag stormde het nogal, ook in de lendenen van Wilwolt, dus toen hij eenmaal binnen was dook hij onmiddellijk de bedstee in. De wind kreeg greep op de haak waarmee het klimtouw vast zat, die vervolgens loswoei. Toen het stel eenmaal wat bedaard was, ontdekten ze tot hun schrik dat de terugweg was afgesneden. De niet bij name genoemde vrouw, die slechts wordt aangeduid als liefhebbend, kon van haar eigen tafel eten naar binnensmokkelen, maar er was een ander biologisch probleem. De biograaf weet het aldus te verwoorden: ‘Hij kon zijn stoelgang niet uit het raam gooien uit angst om ontdekt te worden. Daarom haalde hij een steen uit de muur en stopte daar zijn uitwerpselen achter. Dat was behelpen. Na een paar dagen kon hij echt niet langer blijven’. Net als de Elaine uit Malory is de minnares van Wilwolt geen passieve vrouwe in de toren, maar speelt zij een actieve rol.

OMRINGD DOOR VROUWEN

Opvallend aan deze verhalen is telkens dat de vrouw zich in afzondering bevindt. Ze is alleen in de toren. Als we echter naar middeleeuwse afbeeldingen kijken, zien we dat de vrouwen daarin steeds in gezelschap zijn. Op panelen en in miniaturen wordt altijd een groepje vrouwen afgebeeld. Ze zijn aan het handwerken, wonen een jachtpartij bij, wandelen in de tuin of zitten te lezen. Uit rekeningboeken en andere middeleeuwse bronnen blijkt dat dit overeenkomt met de werkelijkheid. Er is bijvoorbeeld veel bekend over het leven van Maria van Hongarije. Deze hoog adellijke dame was in haar jeugd voortdurend omringd door leeftijdgenoten: ze lijkt geen minuut alleen te zijn geweest. Er zijn hofordonnanties die haar leven minutieus omschrijven. Hoofd van haar huishouden waren de hofmeester en -meesteres. Zij bestierden de damesvleugel, waarin zich de appartementen van Maria bevonden. De deuren waren daarvan gesloten en er was altijd toezicht. Bewakers hielden ongenode gasten buiten en herenbezoek werd streng gecha-peronneerd. De enige mannen die Maria min of meer vrijelijk ontmoette, waren haar biechtvader en de koorknapen. Als zij ging baden, was dat altijd onder het toezien oog van de hofmeesteres, die ook bepaalde wanneer het tijd was om te gaan slapen. Een groot deel van de dag was gevuld met

kerkbezoek, handwerken en eten. Soms werden er dansfeesten georganiseerd, maar ook daar waren heren niet welkom. Dit sterk gereguleerde bestaan veranderde pas na haar huwelijk. Vrijheid vond ze pas toen ze weduwe was geworden.

EEN BESCHERMD BESTAAN

Vrouwen, zeker uit de hogere kringen, waren pionnen in een machtsspel. Het huwelijk was een manier voor geslachten om zich aan elkaar te verbinden. Zo’n band kon zowel in politieke als in economische zin voor de familie van groot belang zijn. Landbezit, kastelenbezit, toegang tot belangrijke functies en het hofleven konden via een huwelijk met een geschikte kandidaat worden verkregen. Vooral jonge, ongetrouwde vrouwen werden daarom streng bewaakt. Zij vormden het kapitaal van de familie, aan wie bovendien de eer van het geslacht verbonden was. Een schaking bijvoorbeeld, was een reëel gevaar dat langgekoesterde strategieën voor sociale

Een vrouw helpt een man een toren in. Peterborough Psalter, rond 1300, Koninklijke Bibliotheek van België

Maria van Hongarije. Anoniem portret rond 1550, Rijksmuseum Amsterdam

mobiliteit kon doorkruisen. Eer was een centraal concept in de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd en een niet-passend huwelijk moest koste wat het kost worden voorkomen. Dat maakte dat vooral de jonge vrouwen constant onder toezicht stonden. Een voorbeeld is de legende van St. Barbara, wier attribuut een toren is. Zij was een uit Klein-Azië afkomstige vrouw uit de derde eeuw na Christus, die door haar vader werd opgesloten in een toren. Oorzaak: te veel jongelieden dongen naar haar hand en haar vader had graag zelf de vrije hand in de keuze van haar partner. Misschien nog erger was haar neiging tot het christendom. Toen haar vader dat ontdekte, sloeg hij haar eigenhandig het hoofd af. Misschien een wat drastische oplossing, maar het blijkt dat bij veel schakingen de vrouw een actieve rol speelde. Opnieuw bewijs dat de vrouwen meer speelruimte hadden (of namen) dan op het eerste gezicht lijkt.

MEEVECHTEN

Aan de andere kant laten afbeeldingen van oorlogsgeweld en belegeringen zien, dat bescherming van vrouwen geen luxe was. Soms werden na een succesvolle inname van een kasteel de vrouwen en kinderen gespaard, maar er zijn ook legio verslagen van bezetters, die alle bewoners van een ingenomen kasteel afslachtten. Dat daarbij ook de vrouwen slachtoffer waren, kan te maken hebben met het minder bekende feit, dat zij actief meevochten. In een nog te verschijnen publicatie toont historica Elizabeth den Hartog overtuigend aan dat uit middeleeuwse bronnen blijkt, dat vrouwen allesbehalve

Maria van Hongarije lijkt in haar jeugd geen minuut alleen te zijn geweest

passieve toeschouwers waren. Ze waren betrokken bij het bekogelen van de vijand en wisten ook hun mannetje – of vrouwtje – te staan als het op de bediening van kruisbogen en andere wapens aankwam. Omdat je daar toch enige oefening bij nodig had, kan het niet anders zijn dan dat de meisjes, net al de mannelijke ridders in spe, training kregen om zichzelf te verdedigen. Een heel ander beeld dan het in roze geklede en bij het minste of geringste in katzwijn vallende prinsesje...

EIGEN VERANTWOORDELIJKHEDEN

Hoewel dus met name jonge vrouwen een beschermd bestaan hadden, waren ze niet de passieve wezens zoals ze in sommige sprookjes naar voren komen. Zeker na het huwelijk hadden ze veel meer bewegingsruimte. Sommige ridders lieten het beheer van landerijen en kastelen zelfs helemaal over aan hun vrouwen en er zijn diverse edellieden, die zich zeer lovend uitlieten over de zakelijke instincten van hun ega’s. Dat kan natuurlijk alleen als zij

De kasteeltoren van IJsselstein is het restant van een grotere burcht. Een jaar lang wist kasteelvrouwe Bertha van Heukelom een belegering te weerstaan. In 1297 moest ze zich alsnog overgeven. De helft van het garnizoen werd omgebracht. Foto Albert Speelman

Vrouwen in gezelschap.
Meester van de Virgo inter virgines
Jezus met vier heilige maagden, rond 1500,
Rijksmuseum Amsterdam

bewegingsruimte hadden. Om daar meer over te zeggen, ontbreken de bronnen helaas. De informatie waarover we wel beschikken, laat zien dat met name vrouwen uit de hoogste kringen over een eigen huishouden beschikten. Ze hadden eigen personeel en trokken, net als hun heer, maar vaak autonoom van hem, van kasteel naar kasteel. Die kastelen waren vaak door henzelf in het huwelijk gebracht.

KEMENADE

We kennen de dagindeling van Joan de Valence, een Engelse adellijke vrouwe die rond 1300 leefde. Na een ochtendbad installeerde ze zich op haar 'solar'. Zo'n privévertrek, in het Nederlands ook kemenade (van het Latijnse woord voor haard) genoemd, bestond uit diverse ruimten en lag soms nabij een eigen kapel. Joan begon de dag met een mis, maar daarna kwamen de zaken: overleg met huishoudster en kastelein over beheer van de gronden, inkopen, reparaties en de administratie. Dat nam een flink deel van de ochtend in beslag. Ook ontving ze gasten. In de namiddag trok ze zich terug met een klein vrouwengezelschap om te handwerken. Een veel machtiger dame als Elisabeth de Burgh, een tijdgenote van Joan, stond weliswaar aan het hoofd van een huishouden van meer dan 100 mensen, maar in grote lijnen zag haar dagindeling er hetzelfde uit. Uiteraard was er naast al deze zakelijke beslommingen tijd voor ontspanning. Net als de mannen hielden de dames van de jacht en als er gelegenheid was, trokken ze er met valk en honden op uit. Hun leven verschilde, zeker als getrouwde vrouw, dus behoorlijk van dat van de Lady of Shalott.

Gender violence: Geweld tegen vrouwen tijdens een beleg. Middeleeuws manuscript 10 A 11. Den Haag, Huis van het boek | Museum Meermanno, 10 A 11, f. 21r

Bewapende vrouwen vechten mee. Uit de Roman de la Rose, 1353, Bibliotheek van Genève

VROUWENVERTREKKEN

Weten we van Joan en Elizabeth wat meer van hun eigen vrouwenvleugel, onderzoek naar de vrouwen-ruimte in kastelen is ingewikkeld. In sommige kaste- len is er traditioneel een splitsing in een deel van de heer en een deel van de vrouwe des huizes, maar hoe die vleugels precies waren ingericht, valt lastig te reconstrueren. Ten eerste werd pas na de middel- eeuwen een functionele ruimte-indeling gebruikelijk. Waar wij nu aparte slaap- eet- en woonkamers heb- ben, was de indeling in de middeleeuwen veel min- der strikt gescheiden. De interieurs die we nu nog in kastelen aantreffen, stammen vaak uit later tijd en zijn regelmatig veranderd. Ook dat is dus geen goede informatiebron om erachter te komen hoe er in een kasteel werd geleefd en of er speciale vrouwenvertrekken waren. Een bron die goede informatie biedt over het gebruik en de inrichting van ruimtes, is de boedelbeschrijving. Daarvan zijn er van Nederlandse kastelen enkele tientallen over- geleverd, maar de meeste stammen uit de vijftiende en zestiende eeuw. Soms is daarin aangegeven wie de kamer gebruikte, maar of werkelijk sprake is van een vrouwenkamer of dat daar toevallig tijdens de boedelbeschrijving de spullen van de vrouwe des huizes stonden opgeslagen, weten we niet.

De vrouwe in de toren?

GROTERE BEWEGINGSRUIMTE

Al met al was de positie van de vrouwe uit de elite in de middeleeuwen minder beperkt dan sommige verhalen suggereren. Jonge meisjes waren het familiekapitaal en werden navenant beschermd, maar eenmaal getrouwd of weduwe, kregen zij veel meer bewegingsruimte. Dat hing natuurlijk mede af van de ruimte die de man haar bood en geeft al aan dat de vrouwe geen gelijkwaardige partner was. Uit het werk van Christine de Pisan (ca. 1364/65 - ca. 1430), vaak aangehaald als voorbeeld van hoe over vrouwen werd gedacht, blijkt datzelfde. De Pisan, na de dood van haar echtgenoot een van de eerste professionele vrouwelijke auteurs, rijgt voorbeelden van belangrijke vrouwen uit de geschiedenis aaneen om te laten zien dat haar seksegenoten zeker niet de leeghoofdige wezens zijn, waarvoor ze gehouden werden. Ze is daarmee een opvallend geluid in de toch vaak misogyne middeleeuwen. Desondanks was het voor veel vrouwen mogelijk om een belang- rijke rol te spelen en haar eigen leven te leiden. Dat vindt soms een fysieke uitdrukking in de inrich- ting van het huis. Naast de vleugel van de heer des huizes, met de grote zaal en andere representatieve openbare ruimten, beschikte de kasteelvrouwe in sommige burchten over haar eigen vleugel, met

De kemenade in Kasteel Ammersoyen (reconstructie). Foto Nico van Haastrecht / Geldersch Landschap & Kasteelen

eigen kamers en personeel. Daar was de man te gast en kwam de familie 's avonds bij elkaar. Het aantal bronnen over inrichting en gebruik van interieurs is helaas zeer beperkt. Hier is aanvullend onderzoek van groot belang en liggen kansen voor studenten mediëvistiek om onontgonnen terrein te betreden. Al met al weten we weinig van de inrichting van kastelen in de middeleeuwen en de genderverdeling van de ruimte. Maar een bestaan, opgesloten in de toren en beschermd tegen de boze buitenwereld, is vooral een nostalgische projectie. Die zegt meer over de mannelijke onzekerheid nu, dan over de situatie van de vrouwe destijds.

De vrouwe in de toren?

BRONNEN
P. Aries en G. Duby, red., *Geschiedenis van het persoonlijk leven 2. Van het feodale Europa tot de Renaissance* (Amsterdam 1988)
A. von Keller, herausg, *Die Geschichten und Taten Wilwolts von Schaumburg* (Stuttgart 1859)
Christine de Pisan, *The Book of the City of Ladies* (translation London 1999)
Poetical Works of Alfred lord Tennyson, Poet Laureate (Londen 1926)
H. Ronnes, '15e en 16e-eeuwse wooncultuur in de Lage Landen. De boedelinventaris en de ruimtespecialisatie in kastelen', in: B. Aarts e.a. red., *Ambitie in steen. Bijdragen tot de kastelenkunde in Nederland* (Wijk bij Duurstede 2012) p. 207-228

Christine de Pisan presenteert haar boek aan koningin Isabella van Beieren. Miniatuur uit 1414, Bibliothèque nationale de France (Département des Manuscrits: Français 607)

BEELD

Camera obscura

Fotografie
Anne Geene

Deze foto is gemaakt in het Atelier Richard Roland Holst op het Brabantse landgoed Oude Buisse Heide in Achtmaal. Tijdens een artist-in-residence van Natuurmonumenten verbleef kunstenares-fotografe Anne Geene een maand in het atelier. Geïnspireerd door het duale karakter van Henriëtte Roland Holst (zij hield evenveel van de stad als van het platteland, was socialiste maar was zelf van zeer goede komaf en had personeel in dienst) maakte Geene van het atelier een camera obscura. Door het te verduisteren en een lens aan te brengen wordt de omgeving van het erf op zijn kop op het interieur van de tuinkamer geprojecteerd en ontstaat er een vermenging van binnen en buiten en van natuur en architectuur.

Dichteres, schrijfster en socialistisch politica Henriëtte Roland Holst en beeldend kunstenaar en kunstcriticus Richard Roland Holst verbleven vanaf 1900 met regelmaat op het landgoed, dat in het bezit was van de familie van Henriëtte. In de zomermaanden trok het echtpaar zich hier terug om inspiratie op te doen en om in alle rust te kunnen werken. Een van de vele gedichten die Henriëtte over de Oude Buisse Heide schreef is 'Heideliedje':

Een heideliedje

Ik zing als het vogeltje in de Mei

Zoo vrij, Zoo blij.

Door niemand nog gevangen

De plek waar 't heidebloempje groeit,

En bloeit, Vier ik in mijn gezangen.

De plek, waar 't kabbel;end beekje vliedt,

In 't riet, En 't lied

De leeuwerik zich doet hooren,

Niets, als 't gegons ginds op de hei, Der bij,

De stilte komt verstoren. Daar slaap ik heerlijk en gerust,

Gesust, Gekust.

door zwoele zuidewinden, Maar in 't geraas der stad, daar is

Naar 'k gis, Geen rust voor mij te vinden.

Nog enkele dagen slechts, hoera!

Dan ga, Ik dra

Scheiden van duin en weide,

En ga 'k weer droomen op het mos

In 't Bosch, En zwerven door de heide.

Het echtpaar Roland Holst gaf in 1919 Margaret Staal-Kropholler (de eerste vrouwelijke architect van Nederland) de opdracht om een atelierwoning te ontwerpen. Kropholler koos voor een landelijke uitvoering van de expressionistische stijl van de Amsterdamse School. In 1945 schonk Henriëtte het landgoed aan Natuurmonumenten. In 2011 brandde het atelier af, waarna Natuurmonumenten het heeft laten herbouwen. Op het landgoed is een speciale 'Gedichtenroute van Henriëtte Roland Holst' uitgezet.

Anne Geene (Breda, 1983) woont en werkt in Den Haag. Vorig jaar won ze met haar oeuvre de Volkskrant Beeldende Kunstprijs.

De Douglasspar een ingeburgerde exoot

Het onderwerp 'Over de grens' werd de afgelopen maanden door de Nederlandse Kastelenstichting onder de aandacht gebracht bij een breed publiek als een bijzonder aspect van de geschiedenis van kastelen en buitenplaatsen. In het bijbehorende web-essay wordt nader ingegaan op 'groene vreemdelingen', buitenlandse boom- en plantensoorten die hun intrede deden op Nederlandse buitenplaatsen en landgoederen, zoals de esdoorn en Amerikaanse eik. Hier zou ik graag een andere exoot aan willen toevoegen: de (vaak) in het oogspringende Douglasspar: een boom die wel honderd meter hoog kan worden en die omstreeks 1860 in Nederland is geïntroduceerd.

De boom is vernoemd naar David Douglas (1799-1834). Douglas zelf zegt over deze boom: '...Maar het grootste wonder van de Californische flora is een Taxodium-soort, die den bergen een zeer eigenaardig, ik zou haast zeggen, angstwekkend aanzien geeft; zij doet mij zoo duidelijk gevoelen niet in Europa te zijn'.

David Douglas was een Schotse botanicus, een zogenaamde 'plant hunter'. Hij groeide op in midden-Schotland, werkte een aantal jaren als assistent gardener op Scone Palace, en maakte daarna botanische onderzoeksreizen in de Schotse Hooglanden, in Noordwest-Amerika en op Hawaï. Op dit eiland is hij onder mysterieuze omstandigheden om het leven gekomen.

Het wonderlijke is nu dat – om de vergelijking met het huidige politieke debat maar te maken – sommige bosbeheerders het niet zo zien zitten in deze 'groene vreemdelingen'. Waarom willen bosbeheerders deze Douglassparren tegenwoordig zo graag uit hun bossen en uit Nederland verwijderen? Ze horen hier niet thuis, is het antwoord, het zijn exoten, niet inheems. Maar ze doen toch geen kwaad zoals sommige andere exoten?

Voor ons Nederlanders en speciaal voor Nederlandse landgoedbezitters heeft de Douglasspar een winstgevende bijbetekenis. Douglassparren groeien snel en leveren hard hout van een hoge duurzaamheidsgraad. Negentiende-eeuwse buitenplaatseigenaren wilden hun eigendom natuurlijk zo rendabel mogelijk beheren.

Op het landgoed Schovenhorst had men al rond 1860 ervaring opgedaan met Douglassparren. Die groeiden daar goed en leverden kwaliteitshout. Andere buitenplaatseigenaren volgden snel en plantten deze rendabele bomen ook op hun terreinen.

Voorwaar een goed voorbeeld van Hollandse koopmansgeest. Maar hoe 'buitenlands' is een derde of vierde generatie migrant eigenlijk? In het 'Nederlands Soortenregister' (2005 op Internet gelanceerd) wordt de Douglasspar gerekend tot 'ingeburgerde exoten'. Ze zijn dus geslaagd voor het inburgeringsexamen net als de Amerikaanse Eik, de Acacia (*Robinia pseudoacacia*) en Maïs om maar een paar 'ingeburgerde vreemdelingen' te noemen.

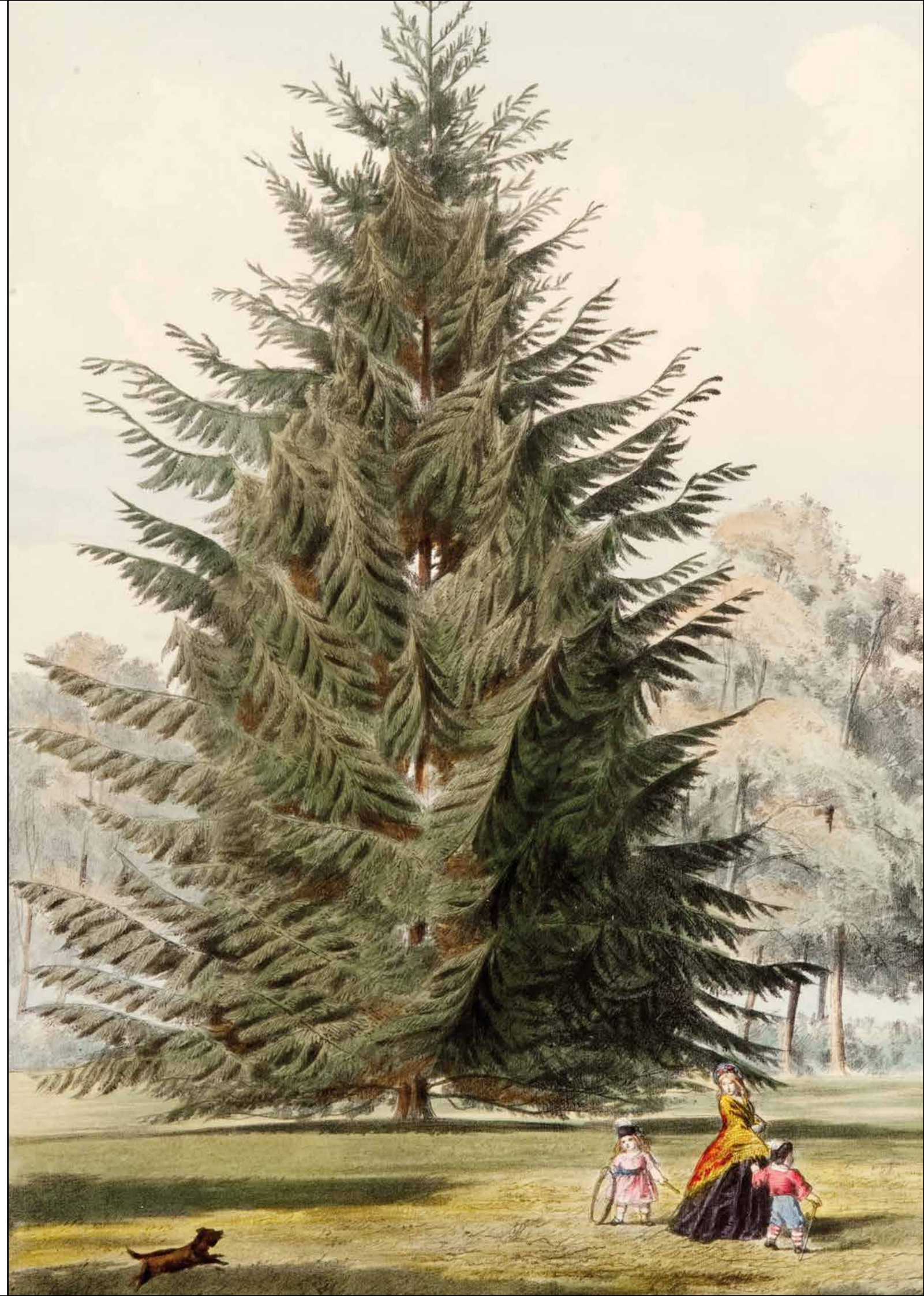
In de twintigste eeuw werden organisaties zoals Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten opgericht. Zij volgden het voorbeeld van Schovenhorst, maar plantten met name de Douglasspar op heidevelden aan. Deze organisaties beheren inmiddels vele buitenplaatsen in ons land. Het 'anti-exoten-gedachtegoed' van deze bosbeheerders sijpelt nu ook daar in door. En daar maak ik mij zorgen over, want de Douglasspar is geen invasieve soort, zoals de Amerikaanse Vogelkers, de Japanse Duizendknoop en de Perzische Berenklaauw die veel andere planten verdringen of verstikken en hierdoor een gevaar voor de biodiversiteit opleveren.

Moeten we daarom rigoreus alle 'groene vreemdelingen' kappen of verwijderen? In het geval van de Douglasspar in ieder geval niet; deze boom levert prachtig hout en mengt zich bovendien goed tussen loofbomen. Behoud deze exoot ten gunste van de biodiversiteit en de interessante geschiedenis.

Carla Oldenburger
is Groen Erfgoedexpert en
medeoprichter van het bureau
Binnenstad en Buitenleven

De Douglasspar zoals
afgebeeld in de *Pinetum
Britannicum* van Edward
Ravenscroft, Edinburgh,
1884. Vol. 2, plate 17.
Bron: Collection *The
LuEsther T. Mertz
Library*, New York
Botanical Garden

Ekenstein

neogotisch sprookje in Groningen

Nanine Moonen

Linksboven
Ridderzaal landhuis Ekenstein,
1900-1920. Foto J. Schrikkema,
Groninger Archieven (818_14899)

Rechtsboven
Het huidige uiterlijk van Ekenstein.
Foto Albert Spielman

Het Buiten biedt masterstudenten graag een podium. Nanine Moonen doet in het kader van haar eindscriptie (Universiteit Utrecht) onderzoek naar jonkheer Willem Alberda van Ekenstein die in 1870 opdracht gaf om zijn Groningse landhuis in neogotische stijl te verbouwen. Hiermee poogde hij het 'grootse verleden' van de familie te verbeelden, want anders dan de borgen in de omgeving, kende Ekenstein geen middeleeuwse geschiedenis.

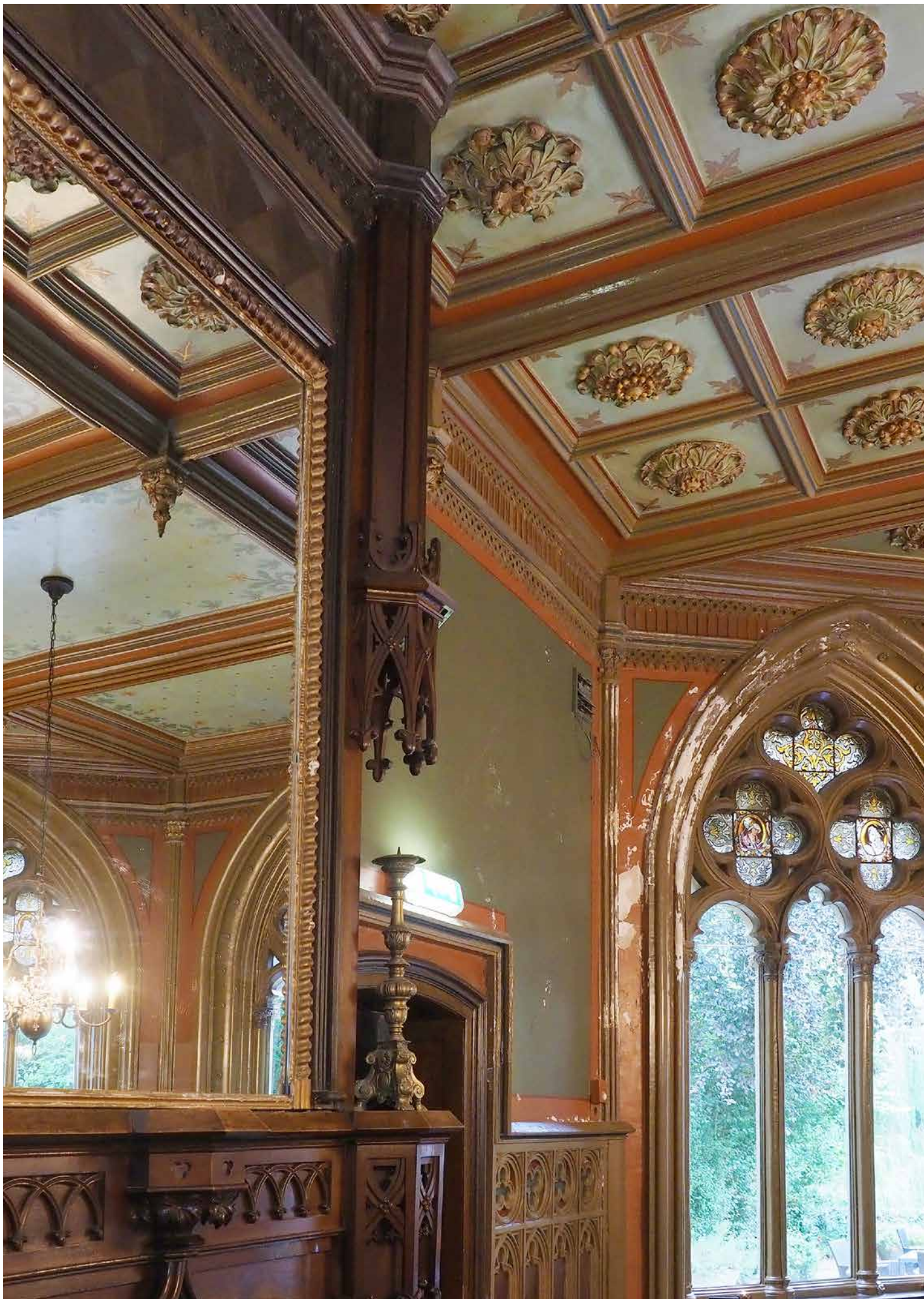
Willem Alberda schakelde civiel ingenieur Hendrik Jan Herman Groneman (1840-1908) uit Groningen in om de leiding te nemen over de ingrijpende verbouwing van zijn landhuis. Voor een bouwsom van 40.000 gulden onderging het gebouw een ware metamorfose.

TERUG NAAR DE MIDDELEEUWEN

Groneman voorzag de gevels van een geornamenteerde daklijst met pinakels en kantelen en op de voorgevel werd een wimberg (een driehoekig element boven de vensters) aangebracht (zie foto op pag.24). De hoofdingang kreeg met een statig portaal de nodige allure. Een grote uitbouw moest wijken voor drie nieuwe aanbouwen: een hoog middendeel met een ridderzaal en twee aangrenzende, lagere zijvleugels.

In de oostelijke vleugel kwam een koetshuis met koetsierskamer, en in de iets langere, westelijke vleugel werden onder andere een bibliotheek, een opbergkamer ('kast'), een mangelkamer en een keuken met bijkeuken gerealiseerd. Tussen de aanbouw en het voorhuis bouwde men een lange corridor met kruisribgewelven.

Het opvallendste deel van de achtergevel was, zoals nu ook nog het geval is, de spitsboogkerker

met opengewerkte (*ajour*) balustrade en pinakels. Deze erker benadrukt enerzijds de situering van de ridderzaal, anderzijds geeft het de aanbouw grandeur. De voor- en achtergevel ontwierp Groneman zodanig dat ze weinig voor elkaar onderdoen. De historiserende insteek van de verbouwing werd bovendien versterkt door de toepassing van oude bouwfragmenten. Deze waren door de jonkheer Willem Alberda verzameld en hadden betrekking op de familiegeschiedenis. Zo liet hij oude wapenschilden van afgebroken borgen in de gevels van de aanbouw aanbrengen.

FAMILIAIR EERBETOON

De ridderzaal, als ‘koepelkamer’ in het bestek van Groneman aangeduid, vormde het pronkstuk van Alberda’s bouwproject. Deze werd, in tegenstelling tot de andere kamers, geheel in neogotische stijl en polychroom uitgevoerd. De zaal diende als ontvangstkamer en vormde het hart van het gebouw. Hier hingen familieportretten en op de schouw stonden twee beelden, voorstellende een ridder en zijn jonkvrouw. Verder was het familiewapen hier herhaaldelijk afgebeeld: op een haardscherm, als decoratie boven de ingang en in een glas-in-lood-

De neogotische interieurelementen in de Ridderzaal van het historische huis op het landgoed Ekenstein. Foto Hans Dekker

raam. De laatste twee wapens zijn nog steeds aanwezig. Bijzonder is ook het cassetteplafond met bloemschilderingen en pinakels, net als de schouderhoge lambrisering met spitsbogen en driepassen. Een ander zeldzaam element is de schouw met het kantachtige houtsnijwerk en de getordeerde zuilen. Van het originele neogotische meubilair is tegenwoordig – de verkoop van de inboedel vond plaats in 1940 – alleen de buffetkast nog ter plekke.

ADELLIJKE WAARDIGHEID

Waarschijnlijk koos de jonkheer Ekenstein in neogotische stijl te verbouwen omdat de geschiedenis van het landhuis niet, in tegenstelling tot de nabijgelegen borgen, teruggaat tot de middeleeuwen. Met een historiserende vormgeving kon het rijke verleden van de familie worden verbeeld. De prestigieuze verbouwing gaf uitdrukking aan adellijke waardigheid in een wereld waarin steeds meer adellijke families en borgen verdwenen. Willem Alberda behoorde tot de meest welgestelde Groningers van zijn tijd en bekleedde belangrijke functies. Nadat hij gepromoveerd was in de rechten, vestigde hij zich als advocaat in Groningen. Hij woonde ’s winters in de stad en ’s zomers op Ekenstein. Alberda werkte decennialang als schoolopziener. Verder was hij achtereenvolgens lid van de gemeenteraad, de Provinciale Staten en de Eerste Kamer. In 1872, dus een jaar na de verbouwing van Ekenstein werd de jonkheer benoemd tot kamerheer

‘Alberda van Ekenstein’

Portret van jonkheer Willem Alberda van Ekenstein, circa 1895-1903. Foto A.S. Weinberg, Groninger Archieven (1785_28189)

In 1869 erfde Willem Carel Antoon Alberda van Ekenstein (1825-1903) landgoed Ekenstein. De buitenplaats, die opvalt in het open wierdenlandschap, diende vanaf de zeventiende eeuw als zomerverblijf van welgestelde Groninger families. In 1648 stichtte Johan Eeck (1600-1663) het buiten, waarvan de naam is terug te voeren op zijn familienaam. Eeck was een invloedrijk man en onder andere burgemeester van Groningen. De familie kwam uit het bij Delfzijl gelegen Farmsum en had fortuin gemaakt in de houthandel. Tot 1723 bleef het landgoed in handen van deze familie.

In 1754 kwam Ekenstein in bezit van Onno Joost Alberda (1709-1756), heer van de borg Scheltkema-Nijenstein. Hij stamde uit een adellijke familie uit de Groninger Ommelanden, waarvan de eerste vermelding uit de dertiende eeuw dateert. Telgen maakten deel uit van het provinciaal bestuur, hadden zitting in de Raad van State en de Staten-Generaal. Onno Joost noemde zich na zijn aankoop ‘Alberda van Ekenstein’. Er volgden meerdere verbouwingen en uitbreidingen. In 1827 is het park in Engelse landschapsstijl aangelegd, naar ontwerp van tuinarchitect Lucas Pieters Roodbaard. Na het overlijden van de laatste jonkheer Alberda raakte Ekenstein in 1933 uit de familie.

Voorgevel landhuis Ekenstein, 1890-1910.
Foto J. Schrikkema, Groninger Archieven (818_14877)

in buitengewone dienst (als opvolger van zijn vader): eerst van koning Willem III en daarna van koningin Wilhelmina. Hij zat in vele culturele besturen, zoals van het Kunstlievend Genootschap Pictura, de Stadsschouwburg en de Academie Minerva.

WILLEM-II GOTIEK

Ekenstein is een uniek voorbeeld van Engelse neogotiek in Groningen, zeker wat betreft woonhuizen. Hoewel er weinig voorbeelden van zijn, is deze vroege vorm van neogotiek vooral bij kerken in Groningen toegepast. Deze stijl wordt de Willem II-gotiek genoemd, vanwege diens voorliefde voor deze romantische bouwstijl. Willem II had enige tijd in Engeland doorgebracht. Daar was de *Gothic Revival* al in de achttiende eeuw begonnen: de gotiek als inspiratiebron voor nieuwe bouwwerken. Terug in Nederland gaf Willem II opdracht voor meerdere neogotische bouwprojecten en was daarmee toonaangevend. Zo liet hij in 1840, dertig jaar voor de verbouwing van Ekenstein, een ridderzaal bouwen aan zijn Paleis Kneuterdijk in Den Haag. Kenmerkend voor deze vroege periode is het hoge decoratieve gehalte. Vaak werd een classicistische structuur, zoals bij Ekenstein het geval is, gecombineerd met neogotische versieringen. Dat Alberda koos voor deze bouwtrant had niet alleen met esthetiek te maken, maar ook met zijn sociaal-maatschappelijke status. Ekenstein moest indruk maken.

ALBERDA'S SMAAK

In Groningen woonde de jonkheer in een groot herenhuis aan de oostkant van de Oude Ebbingestraat, naast het Groene Weeshuis. In de tijd van Alberda had het huis een lijstgevel, en was het maar liefst zes traveeën breed en twee verdiepingen hoog. Anders dan bij Ekenstein was de neogotiek niet aan de voorgevel te herkennen. De zijgevel, richting de tuin en dus enigszins verstopt, verklapte echter de smaak van de jonkheer: het bovenlicht van de grote tuindeur was namelijk afgewerkt met twee spitsbogen. Hoewel het trappenhuis was vervaardigd in rococostijl en de salon een neoclassicistisch voorkomen had, waren in het gebouw ook neogotische elementen te vinden. Eén kamer in het bijzonder had zeer unieke, brede (vermoedelijk mahonie-houten) deuren met gotische cartouches en rococokrullen. Verder leek de neogotische buffetkast met getordeerde zuilen, die in dit vertrek stond, enigszins op de buffetkast in Ekenstein. De voorkeur voor gedraaid hout was, net als in het landhuis, ook aan de tafel en stoelen te herkennen. Inmiddels is het gebouw, evenals het Groene Weeshuis, gesloopt.

Ekenstein moest indruk maken

HERBESTEMMING

Ekenstein was voor Alberda een belangrijk huis. Hij was er geboren en gebruikte het om zijn afkomst en maatschappelijke positie uit te dragen. Na de dood van zijn zoon stond het huis een tijdlang leeg. Pas in 1951 kreeg het de functie van hotel-restaurant die het vandaag de dag nog heeft. De toenmalige eigenaar – de gemeente Appingedam – was minder gecharmeerd van de neogotiek, want de voorgevel kreeg weer, net als voor 1870, een meer sober uiterlijk met een kroonlijst. Ook de kantelen en pinakels moesten het veld ruimen. De neogotische ingangspartij en de spitsboogkerker bleven echter behouden. Het interieur werd terughoudender aangepakt, waardoor de ridderzaal in vrijwel originele staat te bezoeken is.

De huidige achtergevel van Ekenstein. Foto Albert Speelman

BRONNEN (BEKNOPTE SELECTIE)

Feith, J.A., 'Jhr. mr. W.C. Alberda van Ekenstein', in: Feith, J.A. en J.E. Heeres (red.). *Groningsche Volksalmanak. Jaarboekje voor geschiedenis, taal- en letterkunde der provincie Groningen* (Groningen 1904), 185-198.
Formsma, W.J. (e.a.). *De Ommelander Borgen en Steenhuizen* (Assen/Maastricht 1987).
Tromp, H.M.J. (e.a.). *Ekenstein bij Appingedam. Bijdragen tot het bronnenonderzoek naar de ontwikkeling van Nederlandse historische tuinen, parken en buitenplaatsen* (Zeist 1982).

1 PRAKTISCHE INFORMATIE

Het landhuis van Ekenstein ligt in een 13 hectare groot park in landschapsstijl en is openbaar toegankelijk. Het landgoed biedt hotel- en horecafaciliteiten en is gelegen aan het Damsterdiep nabij Appingedam.

Achtergevel landhuis Ekenstein, 1890-1910. Foto J. Schrikkema, Groninger Archieven (818_14878)

19th International ENCOUNTER Conference

Wednesday 2 October 2019 | Luther Museum Amsterdam

The country house and the city

Connections, practices and idea(l)s

Speakers

Erik de Jong
Tadhg O' Keeffe
Dries Raeymaekers
Gerrit van Oosterom
Goran Ulvang
Fred Vogelzang
Gerdy Verschuure-Stuip
Aina Aske
Antonia Weiss
Lenneke Berkhout

Castles and country houses are generally portrayed as quintessentially rural; their intimate relationship with towns and cities is often overlooked. This symposium will pay attention to the many ways in which castles and country houses are intrinsically linked with cities and city life. The relationship between the country house and the city is evident in the seasonal changes of life in cities and country houses, in the flow of people and objects travelling between the city homes and the country houses, in agricultural goods transported from the country estates to the city, in early modern nobles and regents emulating archaic ideals about country life, and in country houses turned into city parks. The Netherlands as an early centre of urbanism will serve as one, but not the only, case study.

Price € 65,- (lunch and drinks included)
Dutch Castle Foundation benefactors: € 60,- /
students: € 37,50.

Registration:

www.kastelen.nl/encounter2019

All presentations will be held in English

Luther Museum Amsterdam
Address: Nieuwe Keizersgracht 570, 1018 VG, Amsterdam
The museum opened in May 2019 and is situated in the 'Wittenberg' built in 1772 as the Evangelical-Lutheran Diaconal house for Eldery.

Monumentenfotograaf zoekt bewoners van kastelen, landgoederen en buitenplaatsen

Monumentenfotograaf Léontine van Geffen-Lamers is gespecialiseerd in het fotograferen van kastelen, buitenplaatsen en landgoederen. Tijdens het fotograferen ontdekte ze de verhalen die er schuilen achter het wonen en werken op dit type erfgoed. Deze verhalen gaat ze opschrijven en verzamelen.

Van Geffen-Lamers had een romantisch beeld van het wonen op een landgoed, kasteel of buitenplaats. Ze ontdekte dat de realiteit is minder rooskleurig is. Om te laten zien dat bewoners zich terdege bewust zijn van hun unieke plek, maar dat het ook hard werken is, maakt zij deze serie. Wat komt er bij kijken als je woont op een kasteel, buitenplaats of landgoed? Wat zijn de plus- en wat zijn de minpunten? Van Geffen-Lamers hoort het graag.

WAAR WORDT HET GEPUBLICEERD?

Omdat van Geffen-Lamers monumentenfotograaf is, zullen de verhalen geïllustreerd worden met haar foto's die passen bij het verhaal. Het verhaal en de foto's zullen in eerste instantie gepubliceerd worden op haar website. Als er voldoende verhalen zijn, wordt er een boek van gemaakt.

VOOR WIE INTERESSE HEEFT EN MEER WIL WETEN, KAN MAILEN NAAR INFO@MONUMENTENFOTOGRAAF.NL OF BELLEN MET 06 22 444 681.

mf
monumenten fotograaf
LEONTINE VAN GEFEN-LAMERS

STOFFEN WANDBESPANNING VOLGENS AUTHENTIEKE WERKWIJZE AANGEBRACHT IN KASTEEL GAASBEEK

Frans Hazenbosch
SPECIALIST IN WANDBESPANNING

Wandbespanning is een techniek waarbij exclusieve stoffen of behangsels op een betengelde ondergrond worden aangebracht
www.wandbespanning.nl Neem contact op via info@wandbespanning.nl of bel +31 (0)6 55 33 16 47

ENCOUNTER
is a professional network of European scholars, curators and academics in the heritage sector with a professional interest in the field of manor and country house history.

Op reis met het echtpaar Scheltema in de zomer van 1799

DEEL

2

Op een golf van emoties

Jan Holwerda
en Yme Kuiper

In de zomer van 1799 maakte het echtpaar Scheltema-van Nijmegen een zes weken durende reis door de Bataafse Republiek. In haar reisjournaal heeft de echtgenote de route gedetailleerd bijgehouden. Wat direct in het oog springt, is het grote aantal van bijna veertig buitenplaatsen dat onderweg werd bezocht. In een serie afleveringen in *Het Buiten* willen we het pasgetrouwde stel volgen op hun reis.

Op 31 maart 1799 trouwden ze, de 30-jarige Jacomina van Nijmegen en 32-jarige Take Pieters (Taco) Scheltema. Anderhalve maand later vertrekt het paar voor een reis door Nederland. Het woord zelf valt niet in Jacomina's reisjournaal. Toch zal het om hun huwelijksreis zijn gegaan.

REVOLUTIONAIRE WOEDE

'Den [zaterdag] 8 juny reden wy des s'morgens om half elf uren van Rotterdam.' Zo luidt de eerste regel van het document. Met een rijtuig gaat het eerst richting Moordrecht met een vervolg via Haastrecht, Oudewater en Montfoort. Dat is bezuiden de Hollandse IJssel, die ze oversteken via de Hoogetboomse brug. Weldra staat het paar voor herberg annex boerderij De Hoogetboom, ook wel De Witte Swaen genoemd. Op het uithangbord prijkt een witte zwaan, mogelijk zelfs met een rode vlag, ooit symboliserend dat het vrouwelijk personeel tegen betaling tot meer bereid was dan alleen bier tappen. Jacomina zelf meldt hier slechts 'waar wy thee dronken, en een half uur stilhielden'.

's Avonds om negen uur komt ons duo aan in Utrecht en neemt het zijn intrek in 'het Logement de Atlas, in de [Korte] Nieuwstraat'. De volgende dag bezoeken ze de vermaarde Domkerk. Daar is 'de verwoeste tombe van Anna Elizabet, door de patriotten vernield, even na de komst der franschen, in 't jaar 1795, het lyk is uyt de kist

gehaald, en men ziet nog een gedeelte van het hoofd, als ook der kleederen leggen.' Anders dan in Frankrijk leidde de Bataafse omwenteling van 1795 niet tot massaal gebruik van de guillotine. De revolutionaire woede werd liever gekoeld op aristocratische grafmonumenten. In Utrecht, al in de jaren 1780 een patriots bolwerk, moest het grafmonument van Anna Elisabeth gravin van Solms er aan geloven: het werd geplunderd en vernield, haar kist opengebroken en de inhoud rondom verspreid. De Scheltema's laten ons weten dat de kist vier jaar later nog steeds open in de kerk lag (afgebeeld in de inhoudsopgave).

VERZUIMD OP HET ONDERHOUD

Nog dezelfde avond vertrekken ze naar Zeist, toen blijkbaar al een plaats voor een zondagsuitje: 'hier vonden wy het by onze aankomst zeer vol menschen, welke zig daar des zondag komen diverteeren, dog waarvan het grootste gedeelte nog dien zelve avond vertrok'. Na de overnachting volgt eerst een bezoek aan 'het huis der Hernhutters' oftewel Slot Zeist. Hier hebben ze nog oog voor de gebouwen zelf, maar dat is al anders bij de volgende stop, als ze 'de [buiten] plaats Beek en Royen bezien, behoorende thans aan de Heer Voet'. Het gaat hier om een zekere Paul Engelbert Voet van Winssen (1756-1822), gehuwd met Jacoba Elisabeth van Muyden (1762-1831). De buitenplaats 'heeft zeer breede laanen, en is voor een gedeelte op de duinen gelegen, het welk een vreemd gezigt oplevert, waar wy vry wat op en neder klommen, en niet veel merkwaardigs vonden, en het onderhoud scheen ons toe, ook wat verzuimd te zyn'. Minpuntje dus voor echtpaar Voet.

Taco Scheltema,
Het gelukkige koppel,
Atlas van Stolk, Rotterdam

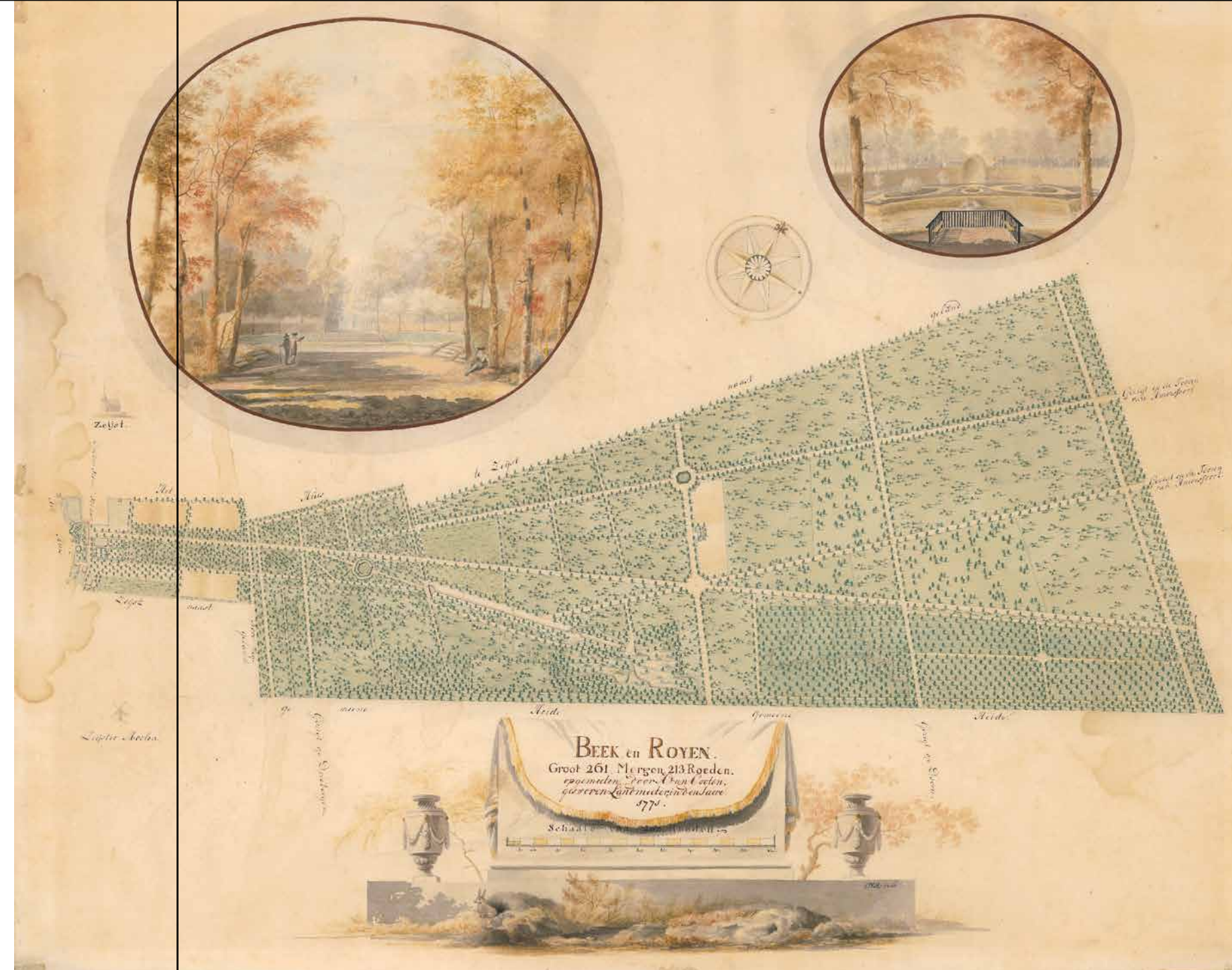
Later die middag volgt 'een wandeling naar het buyten van Mevrouw van Pestel'. Vermoedelijk is die naam een verschrijving. Bedoeld zal zijn Isabelle Sophia van Westreenen (1728-1809), weduwe van Willem Nicolaas baron de Pesters, Heer van Wulperhorst (1717-1794). Buitenplaatsen werden destijds aangeduid met de naam van de eigenaar, iets wat we overigens nog steeds doen. In dit geval zouden we nu zeggen: het landgoed dat tot voor kort in het bezit was van de concertpianist en componist Wibi Soerjadi. Jacomina verwoordde haar indrukken als volgt: 'Het is een groote plaats waar in schoone allees en een aangename beek is, welke als men

de donkere allée in gekomen is, ons niet anders deed gelooven, als dat wy daar door in een vrolyk dal zouden komen, waar het donkere van de allée, en het sterke licht, op dat schynbaare dal, de eerste oorzaak, en een zagt na ons toe afhellende grond, vol beplant, met onderscheyden soorten van boomen, en planten, de tweede was, welke by het naderen bevonden werd de halve circel, van een vry groote vyver te zyn, deeze hol loopende, en schuins afvallenden figuur, tegens de Horizontale van de allée, benevens het licht maakte het schilderachtig. De plaats is in zyn geheel 200 morgen, het Huis is zeer gering, en van een oude datum'.

Het valt op dat verwoorde
ervaringen vaak met emoties
worden gelardeerd

Gezicht boven op de stadswal van Utrecht met middenachter het gebouw van de Fundatie van Renswoude (1816) door Cornelis van Hardenbergh, Het Utrechts Archief

Kaart van Beek en Royen te Zeist (1771), H. van Cooten, Zeister Historisch Genootschap

Gezicht op de Nederlands Hervormde kerk en het naastgelegen logement te Zeist, met op de voorgrond een groot aantal gasten (ca. 1828) door Michel Mourot, Het Utrechts Archief

BELANGSTELLING VOOR TUIN EN NATUUR

Welbewust laten we hier de schrijfster zelf wat langer aan het woord. Hoe verwoordde een jonge vrouw, gehuwd met een schilder, in 1799 haar reis*emoties*? We zitten inmiddels helemaal in het discours van de landschapsstijl. De kwalificatie ‘vrolyk’ kom je niet vaak tegen bij een beschrijving van een tuin of park. Maar hier valt een direct verband te leggen met een toenmalige publicatie over de landschapsstijl. In de periode 1779-1785 schreef de Duitser C.C.L. Hirschfeld (1742-1792) het beroemde meerdelige werk *Theorie der Gartenkunst*. Eerder schreef hij een verhandeling die in het Nederlands verscheen onder de titel *Aanmerkingen over de Landhuizen en Tuinkunst* (1779). Hierin heeft de auteur het ook over ‘Chineesche Tuinen’ die volgens sommige kenners aan de basis van de (Engelse) landschapsstijl stonden. Hirschfeld: ‘De Chinees kiest drieërleie toneelen, welken hij in zijne tuinen plaats geeft: namelijk vrolijken, akeligen en romanagtigen, die met elkander gevoeglijk verbonden worden.’ Let wel, in het Duits staat er: *‘lachende, fürchterliche und romantische’*. Dit woordgebruik en de belangstelling van de Scheltema’s voor tuin, park, landschap en natuur, zoals het reisjournaal laat zien, doet vermoeden dat Jacomina, Taco of iemand in hun directe omgeving deze publicatie heeft gelezen. Ook valt op, dat de hier verwoorde ervaringen vaak met emoties zijn gelardeerd.

IN GOEDE SMAAK AANGELEGD

Het typerende taalgebruik van Jacomina komt ook goed naar voren in de beschrijving van de volgende ochtend: ‘Dinsdag morgen zynden den 11 juny verlieten wy op de gezegde tyd Zeyst, waar wy ons wel gediverteerd hadden, hebbende het schoone weder hier toe, niet weynig gecontribueert, wy namen onze weg over Driebergen, en Doorn, de schoonheyd der weg, was oorzaak dezelve ons zeer kort scheen’. En weer is er sprake van de openlijke waardering voor een aanleg. ‘[T]e Doorn zagen wy de plaats van mevrouw Godyn [Huis Doorn van Wendela Eleonora ten Hove (1750-1814), weduwe van mr. Jan Carel Godin (1752-1787)], zy is zeer schoon, en in een goede smaak aangelegt, en wel waardig, om het rytuig te doen stilhouden, bezonders is de vyver en omtrek van dezelve aller keurigs beplant, de Huizing is in een grootsche smaak en meest nieuw gebouwd, voor het overige is de plaats van zwaar geboomte voorzien, onder wiens meyingen men de verfrissenste schaduw kan genieten’.

PANORAMA GREBBEBERG

Na een korte wandeling aldaar vervolgen de Scheltema’s hun weg over Amerongen en Rhenen en bezoeken ze ‘de koningsberg aan de Greb’ alwaar ze in ‘staat waren de geheele gezigt eynder, of Horisont, langs te kunne zien, alleenlyk door de na byheyd, van Rheene gehindert, en met helder licht kan men gemaklyk 36 Steden en 160 Dorpen tellen.’ Die getallen zullen wel uit een reisboekje van iemand anders komen. Direct daarna rijden ze

‘Ik zat het, onbekend, uitteteekenen, toen de vriendelijke eigenaar my een arbeider zond / gewapend met halve maan en beitel, met last om alle de my hinderlyke takken te kappen.’ Gezicht op Huis Doorn te Doorn vanuit het omringende landschapspark (1825), anoniem, Het Utrechts Archief

over Wageningen naar Renkum ‘waar wy in de Herberg de Bok lekker snoek aten, en welke ons vry zindelyk werd toe gediend’. Net voorbij kasteel Doorwerth, dat ze niet bezoeken, wordt opnieuw gestopt. Hier ontspringt een beekje uit de zuidhelling van het Veluwemassief.

NATUUR BUITEN HOLLAND

Overmand door de schoonheid van de plek laat Jacomina weer haar emoties de vrije loop: ‘hier zouden men zeer ongevoelig moeten wezen, zoo men niet aanstonds getroffen wierd, op het zien van zulk een grootsche natuur.’ Genoeg was dit haar nog niet – zie maar: ‘waarlyk nooyt konden ik my voorstellen, dat er zoo veel trots in de natuur was, en die geen die zoo als ik nimmer in de gelegenheyd was om buyten Holland zig te bevinden, zal met my opgetoogen staan, op het zien van zulke boome, zulke hoge bergen, en in het bizonder by de cascade die van zyn begin, zoo zy in eens aan de voet der berg viel wel een goede veertig voeten zyn water zoude storten.’ Om dan af te sluiten met: ‘als men zig in die bergkloof bevind, bizonders van boven afkomenden, zoo als wy, yst men om naar beneden te zien, en zoo geen drie agter een volgende vyvers, 12 en 16 voet, onder elkander leggenden, welke hun oorsprong uyt de cascade hebben, tusschen beyden kwamen, om dit gezigt te boeken, zoude ik er niet hebben durven afgaan, hoe wel de paden na beneden zeer gemakelyk zyn’. De golven van emotie gingen kennelijk hoog bij Jacomina – zou voor haar Friese echtgenoot steeds hetzelfde hebben gegolden? Wat hij met zijn schilderspalet deed, oogt vaak zo koel.

Wordt vervolgd...

BRONNEN

Renger de Bruin, *Burgers op het kussen. Volkssoevereiniteit en bestuurssamenstelling in de stad Utrecht 1795-1813* (1986)
Kees Volkers, *Zeist door de tijd. Een cultuurhistorische atlas* (2011)
Catharina L. van Groningen, *De Utrechtse heuvelrug. De Stichtse Lustwarande. Buitens in het groen* (1999, online: <https://tinyurl.com/yyxglqct>)
Jan Holwerda, *De DunobEEK te Doorwerth al eeuwen verbeeld, De Wijerd* 2016-3 (online: <https://tinyurl.com/yxjfxgbc>)

PRAKTISCHE INFORMATIE

Wulperhorst (Zeist) is niet toegankelijk voor het publiek, in de nabije toekomst krijgt het huis de functie wonen met zorg. Slot Zeist (Broeder- en Zusterplein) en park zijn weer wel toegankelijk. Op Hoog Beek en Royen in Zeist is vrij wandelen op paden toegestaan. Huis Doorn is genoegzaam bekend als museum en tegen betaling te bezoeken. Het omringende park is vrij toegankelijk. Het uitzichtpunt de Koningstafel te Rhenen bereikt u door tegenover de parkeerplaats op de Grebbeberg het bos in te lopen tot het punt waar u over de uiterwaarden De Blauwe Kamer en de Betuwe ziet liggen. Een goede kilometer ten oosten van kasteel Doorwerth (daar parkeren), onderlangs de Veluwezoom, ontspringt het beekje waar Jacomina zo lyrisch over is. Vanuit het massief stroomt het water in stappen via cascade's naar beneden.

Uitzicht vanaf de Koningstafel op de Grebbeberg richting de Blauwe Kamer, de Nederrijn en het veer Opheusden - Wageningen. Foto Helene Blaak

Gezicht op het cascadedal De Hel bij Doorwerth (1639-1699), Lambert Doomer (?), Scottish National Gallery

Vredenoord

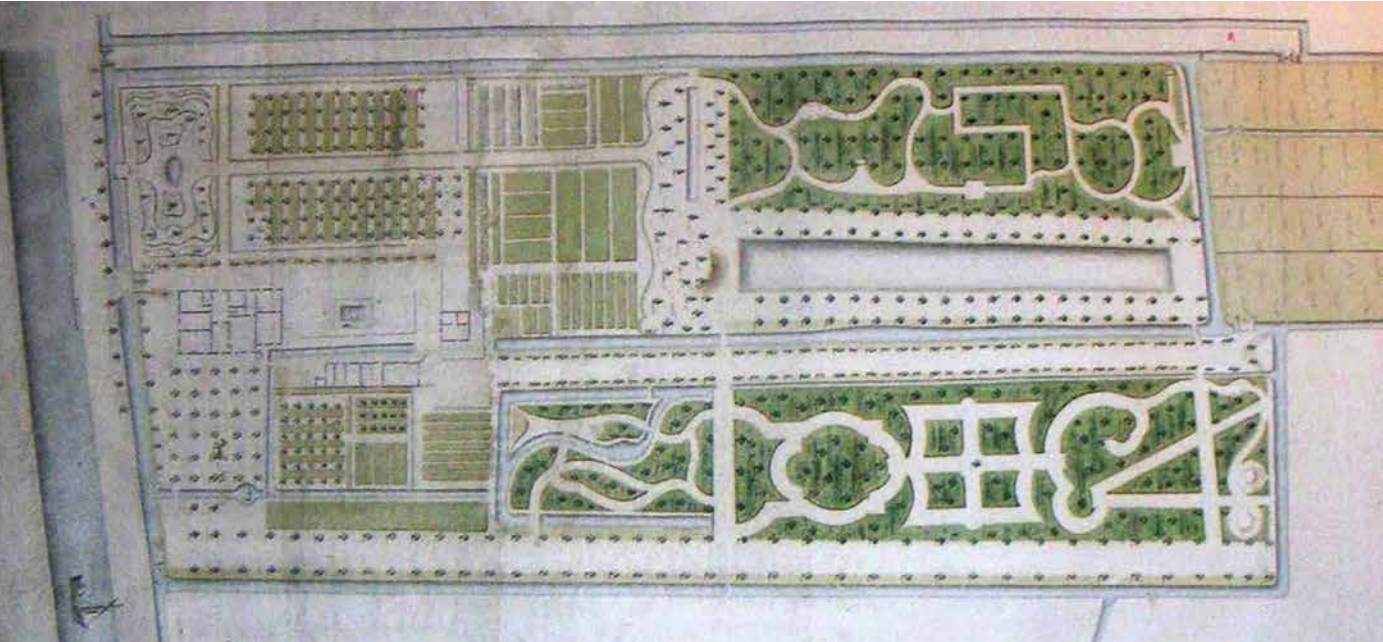
‘Door de bomen het Zocherpark zien’

Nina Wijsbek

In Nederland liggen tientallen parken ontworpen door de bekende ‘groene’ architectenfamilie Zocher. De meeste parken verkeren zo’n tweehonderd jaar na aanleg in slechte staat. Zo ook de Zocheraanleg op buitenplaats Vredenoord, die aan het begin van deze eeuw vrijwel onherkenbaar verwilderd was. De recente grootscheepse reconstructie kan als voorbeeld dienen voor behoud van andere Zocherparken.

Het Achterpark na de uitvoer van het herstelplan. Foto Stichting In Arcadië, 2016

‘De groote man, de man van de vogue’

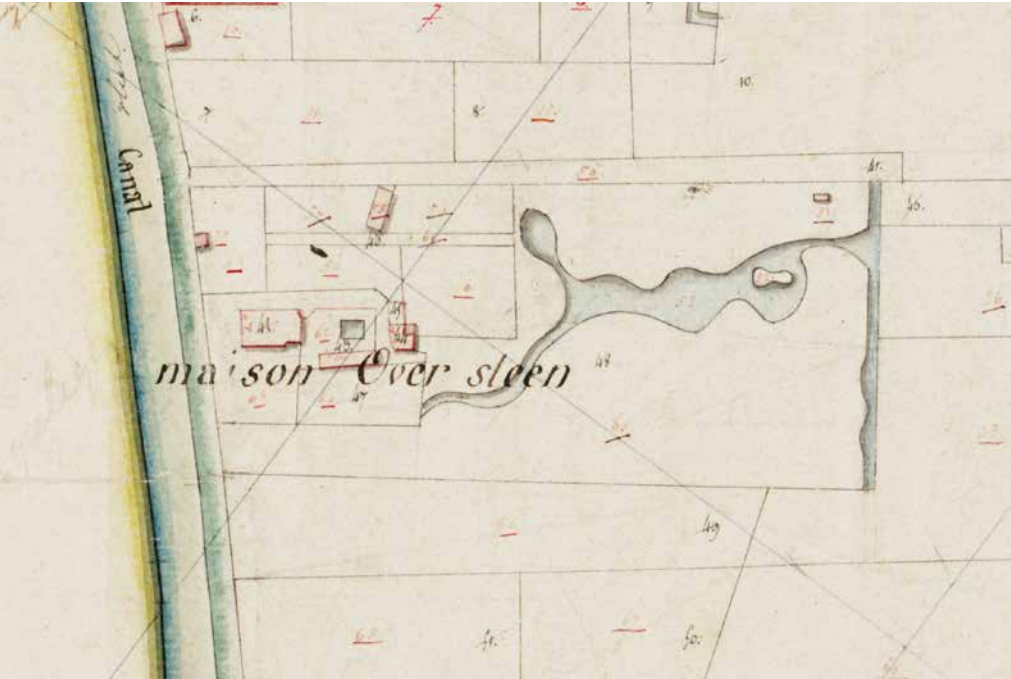

‘De Zochers’ speelden een belangrijke rol bij het introduceren en groot worden van de landschapsstijl in Nederland. J.D. sr. en jr. stonden beiden zeer hoog aangeschreven en werkten in Nederland aan prestigieuze opdrachten, onder andere op Paleis Soestdijk en op talloze buitenplaatsen. Jr. tekende – al dan niet samen met zijn zoon, Louis Paul – ook ontwerpen voor stadsparken en villawijken; het Vondelpark in Amsterdam is hiervan een bekend voorbeeld. Niet voor niets noemt de hiernaast genoemde Van

Bommel Zocher jr. in een eerdere brief: ‘de groote man, de man van de vogue, [...] Sogger.’ En schrijft hij: ‘Knapper in zijn vak zijn er niet, kortom laat het U eens vijftig ducaten meer kosten als bij een ander.’ Kenmerkend voor J.D. sr.’s ontwerpen is dat de vaak geometrische voorganger op structuurniveau herkenbaar blijft na de omvorming in landschapsstijl. J.D. jr.’s ontwerpen zijn grootschaliger en lossier, omdat hij de omgeving in het ontwerp betreft en zo onbegrensde uitzichten creëert.

Opnametekening van Vredenoord door landmeter A. Tollus, 1801. Deze kaart toont de geometrische aanleg ter plaatse van het Achterpark vóór de omvorming door Zocher sr.

Het Achterpark na de omvorming in landschapsstijl door Zocher sr., op het Kadastraal Minuutplan 1819. Op deze kaart valt vooral de grote, tot slingervijver vergraven waterpartij op. Zocher sr. handhaafde de zuidwestelijke grenslijn als bestaande geometrische structuur; andere lanen werden ‘uitgepoetst’ voor de aanleg in landschapsstijl en vervangen door een slingerende rondwandeling. In het park om de vijver werd een gevarieerd assortiment inheemse bomen en vroeg-negentiende-eeuwse sierbeplanting geplant. Een latere aanvulling van Zocher jr. was het integreren van de Molenwei als grote parkweide in de aanleg. Dit was een weiland ten zuiden van het Achterpark dat door Zocher jr. werd ‘aangekleed’, dat wil zeggen: de contour werd afgerond en beplantingen en paden zijn toegevoegd. Ook ontwierp hij een slingerlaan.

Prent van de Zocheraanleg op de buitenplaats Oosterbeek te Den Haag door P.J. Lutgers, ca. 1856. Deze aanleg toont zeer grote gelijkenis met de aanleg op Vredenoord. Bron RKD, Den Haag

De historische buitenplaats Vredenoord ligt aan de Vliet bij Rijswijk, oorspronkelijk in een reeks van buitenplaatsen die vanaf de zeventiende eeuw langs dit water werd aangelegd door leden van de adel, regenten en rijke Haagse ondernemers. De meeste van die buitenplaatsen zijn in de negentiende en twintigste eeuw afgebroken en verkaveld. In 2005 werd tijdens tuinhistorisch onderzoek ontdekt dat de aanleg in landschapsstijl in het Achterpark van de buitenplaats Vredenoord, die wel bewaard bleef, rond 1801 was gerealiseerd naar ontwerp van de bekende tuin- en landschapsarchitect J.D. Zocher sr. (1763-1817), en dat de aanleg rond 1828 is aangepast door zijn zoon J.D. Zocher jr. (1791-1870). Het bewijs hiervoor werd gevonden in een brief van Cornelis van Bommel aan zijn zwager, de eigenaar van Vredenoord, waarin Van Bommel beschrijft hoe hij de aanvankelijk onwillige Zocher jr. overhaalde naar Vredenoord te komen: “zoo dra ik hem deed opmerken dat die plaats wel zeer wel aangelegen was en nog van de bekwaamheid zijns vader getuigde [...] veranderde hij van gelaat en toonde zich dadelijk bereid.”

DE ZOCHERAANLEG OP VREDENOORD

Landschapsarchitect Peter Verhoeff, die in 2014 in nauwe samenwerking met de eigenaar een herstelplan opstelde, vertelt over zijn eerste bezoek aan het park: “De eigenaar had al vermoedens, maar wat we aantreffen overtrof onze stoutste verwachtingen. De beplanting was op het eerste gezicht jungle-achtig maar bleek bijzondere resten van een historische aanleg te bevatten, zoals dikke oude bomen, een grote bijna dichtgegroeide vijver en brokken steen. We voelden ons avonturiers op ontdekkingstocht, ik kan me bijvoorbeeld goed het moment herinneren dat we ineens de vloer van de oude koepel op het bergje tevoorschijn veegden. Het was letterlijk een kwestie van door de bomen het Zocherpark zien.” Verhoeff legt uit hoe het zo ver kon komen. “Een park in stand houden vergt intensief onderhoud, en

juist hieraan schortte het op Vredenoord in de twintigste eeuw, met als gevolg dat de aanleg verruigde. In dit proces zijn de structuren en opzet van het park niet verstoord, maar werden de ontwerpen van de beide Zochers minder goed leesbaar en raakte het Achterpark slecht toegankelijk door plaatselijk vrijwel ondoordringbare vegetatie en het verdwijnen van wandelpaden. Toen de huidige eigenaar van Vredenoord de buitenplaats vanaf het begin van deze eeuw in een aantal stappen in bezit kreeg, lag er wat herstel van het park betrof dan ook een flinke opgave.”

EEN GESLAAGD EXPERIMENT

Het is een situatie waarin veel (nieuwe) eigenaren van historische buitenplaatsen terecht komen. Zij treffen een verouderd park met instandhoudings-

Zomerbeeld uit de jaren '30 van de vorige eeuw van de vijverpartij met open oevers. Aan de oever een solitaire beuk. De paden lopen met de vijverlijnen mee. Langs het pad staat een bankje. In de verte ligt het doorzicht naar het achterliggende landschap. Foto collectie Van der Willigen

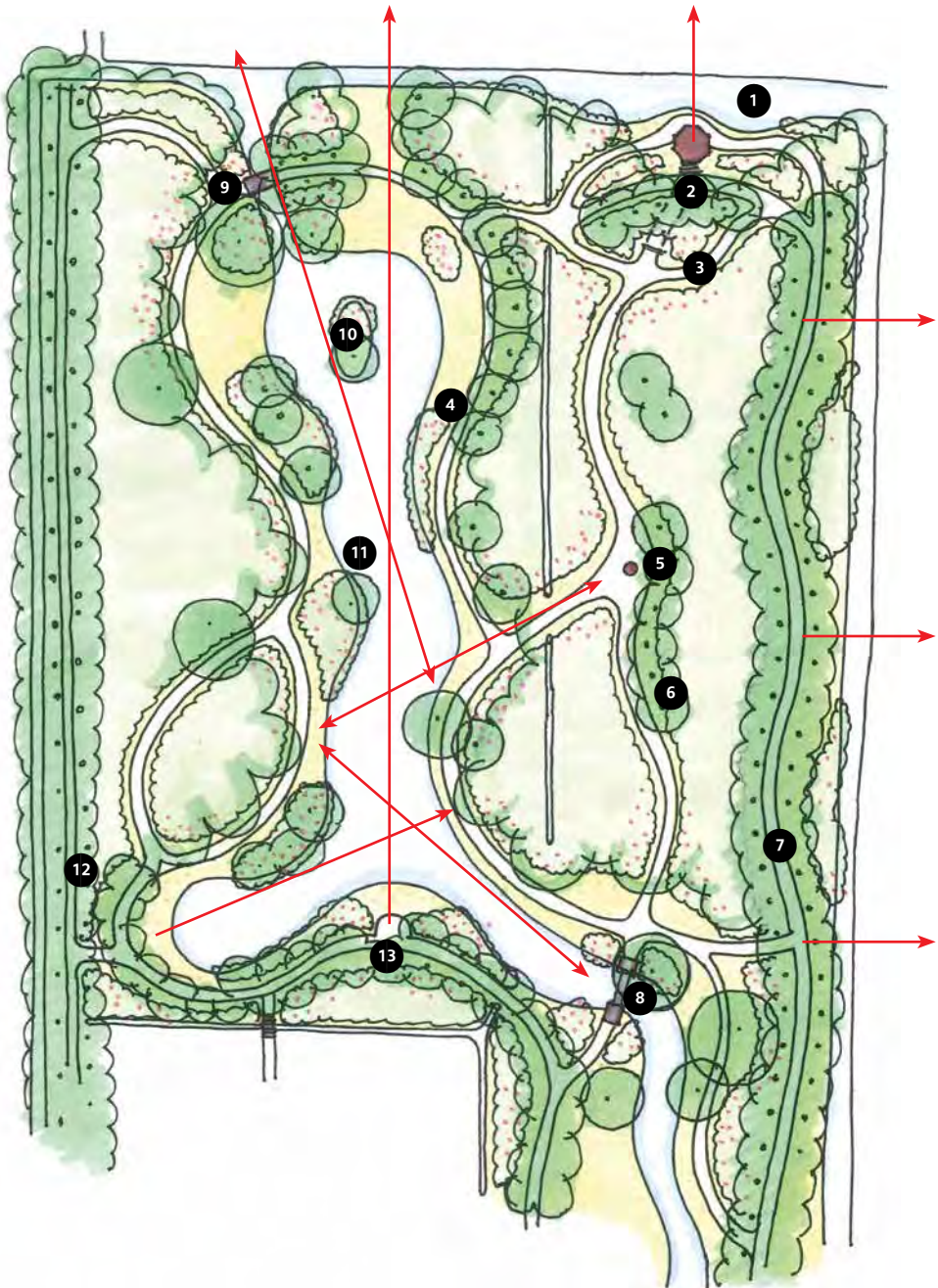
problemen aan en staan voor een beheervraagstuk: wil en kan ik het herstellen? Wat het herstel van Zocherparken bemoeilijkt is dat er relatief weinig bronnen zijn: het bedrijfsarchief van de firma J.D. en L.P. Zocher is niet bewaard gebleven en veel ontwerptekeningen zijn verloren gegaan. Het herstelplan voor de Zocheraanleg op Vredenoord is bijzonder omdat het ondanks deze lacune is gelukt de aanleg te doorgronden. Het kan in die zin als een geslaagd experiment beschouwd worden en als voorbeeld dienen voor herstel van andere Zocherparken in Nederland, waarvan er zoveel in slechte staat verkeren. Hiervoor zijn wel een aantal dingen nodig: een gemotiveerde eigenaar, onderzoek, gedegen planvormers en aannemers, én financiële middelen. De overheid speelt een belangrijke rol door planmatig onderhoud en herstel van monumentale parken te subsidiëren.

‘ZOCHER-TOOLBOX’ VOOR VERWAARLOOSDE PARKEN

Het inmiddels uitgevoerde plan betrof vanwege het ontbreken van ontwerptekeningen en beplantingsplannen geen exacte reconstructie. Uit ontwerp-tekeningen, afbeeldingen van vergelijkbare parken en de catalogi van Zocher sr.’s eigen kwekerij Rozenhagen, kan echter wel een duidelijk beeld van zijn ontwerpstyl worden verkregen. Voor het herstelplan is deze ontwerpstyl grondig geanalyseerd om zo tot een *toolbox* van voor Zocher kenmerkende ontwerp-motieven te komen. Het uitgevoerde plan was dan ook een combinatie van het revitaliseren van bewaard gebleven authentieke inrichtingselementen en het opnieuw ontwerpen van voor Zocher sr. typerende stijl-motieven. Deze *toolbox* is ook in te zetten voor al die andere verwaarloosde Zocherparken.

Ontwerptekening uit het herstelplan.
Stichting In Arcadië, 2014

- 1 Tot vijver verbrede sloot
- 2 Bergje met herstelde tunnelgrot en uitkijkpunt
- 3 Entree van de grotto
- 4 Wandeling langs de vijver met een grasoever
- 5 Pleintje met ornament
- 6 Pad langs rij oude linden
- 7 Slingerlaan met zicht over Molenweide
- 8 Brug te midden van een open parkruimte langs de meander in de vijver
- 9 Brug en wateroverstort
- 10 Wandeling om de kop van de vijver met o.a. zicht op het eilandje met kastanje
- 11 Wandeling langs de vijverpartij met een afwisseling en grasoevers en heestergroepen
- 12 Herstel van de Boerenlaan
- 13 Bergje met nieuw uitkijkpunt

De Zochers creëerden bewust een emotioneel landschap

De bewaard gebleven elementen uit de Zocher-aanleg waren op Vredenoord onder andere de opzet van de waterlopen, het microreliëf langs de oevers, fragmenten van het padenpatroon en van de laanbeplanting, een relatief groot aantal oude bomen en een folly met tunnel en een bergje. Om deze authentieke elementen weer beleefbaar te maken zijn de oude parkbomen vrijgezet, is de verwildeerde beplanting op de oevers en grasvelden verwijderd en zijn de waterlopen en vijverpartijen hersteld. Ook zijn ingrepen gedaan die als doel hadden het park beter in te passen in de inmiddels eenentwintigste-eeuwse omgeving én het park toekomstbestendig te maken. Zo is het zicht op de aanpalende voormalige buitenplaats Drievliet – tegenwoordig een pretpark – dichtgeplant met wintergroene beplanting en zijn in het park nieuwe structuurbomen (bomen die structuur geven aan de aanleg) aangeplant die de huidige oude bomen kunnen vervangen als ze uitvallen. ‘Voor en na’-foto’s van het park geven een goed beeld van het spectaculaire resultaat.

EEN EMOTIONEEL LANDSCHAP

De nieuwe ontwerp-motieven uit de *toolbox* van Zocher sr. zijn de inpassing van tuinsieraden zoals een brug en zitbank, de opnieuw ontworpen grote rondwandeling als hoofdroute door het park en de uitvoering van een nieuw beplantingsplan. Volgens Verhoeff is het met name vanwege het nieuwe beplantingsplan dat de herstelde aanleg op Vredenoord een overtuigende reconstructie is. Niet alleen door soorten te kiezen waarvan bekend is dat de Zochers ze toepasten, maar ook door het doel van de beplanting te bestuderen en te imiteren. Een Zocherpark is namelijk altijd opgedeeld in verschillende gebieden met ieder een eigen thema en identiteit, die vooral tot uiting komen in de beplanting; deze is open of juist dicht, licht of donker, en altijd wisselend in bloem- en bladcultuur. Op Vredenoord is die afwisseling van thema’s en de rijkdom van de beplanting hersteld. Verhoeff noemt enkele voorbeelden: “Bij de grot met tunnel achter in het park, is de duistere sfeer die wandelaars ervaren bij het betreden van een donkere tunnel versterkt door het aanplanten van donkere, rijk gevarieerde wintergroene beplanting. De kop van de vijver moet juist ervaren worden als een ‘open vallei’. Hier is de beplanting licht en is het pad zo ontworpen dat er een weids zicht mogelijk is. Het thema ‘winter’ wordt verbeeld door een putti met muts en bontcape waaromheen camelia’s zijn geplant, die in de winter bloeien.” De bedoeling van dit soort elkaar opvolgende thema’s is – geheel in lijn met de bedoeling van de Zochers met hun parken – om bezoekers bepaalde gevoelens te bezorgen en gespreksonderwerpen aan te reiken. Verhoeff noemt dit “het creëren van een emotioneel landschap”, tegenwoordig zouden wij ook wel van ‘een beleving’ spreken. Nu de Zocheraanleg op Vredenoord in ere is hersteld, kan hij weer beleefd worden zoals vader en zoon Zocher het tweehonderd jaar geleden zeer waarschijnlijk voor ogen hadden.

Het Achterpark in verruigde toestand, vóór de uitvoer van het herstelplan. Foto Stichting In Arcadië, 2013

Het Achterpark na de uitvoer van het herstelplan. Foto Stichting In Arcadië, 2015

BRONNEN

Het historisch onderzoek uit 2005 is uitgevoerd door stichting Particulier Historische Buitenplaatsen en later uitgediept door Stichting In Arcadië.

Gemeentearchief Delft, archief familie Van Bommel. Dit archief is niet geïnventariseerd.
Korneel Aschman advies en voorlichting voor cultureel erfgoed en Stichting In Arcadië, ‘Zogher, de fameuse aanlegger’ – Kwaliteitsimpuls Zocherparken in de Landgoederenzone Zuid-Holland, Handreiking bij het beheer en herstel (2017), p. 81. Zie ook www.zocherparken.nl
R. van Immerseel en H. Tromp, ‘Onbekende werken en gegevens van J.D. Zocher sr. jr.’, in: *Tuingeschiedenis in Nederland, veelzijdig erfgoed in 't groen*, H. Rampen e.a. (ed.), (Utrecht 2009), 65-78, p. 76.
Stichting PHB, *Historisch onderzoek buitenplaats Vredenoord* (2005).

PRAKTISCHE INFORMATIE

De historische buitenplaats Vredenoord wordt particulier bewoond en is niet openbaar toegankelijk.

Landgoed Calorama, Noordwijk ‘Daar waar het bleef zoals het was’

Fotografie Wies den Ouden

In 2015 overleed Hendrik Maximiliaan baron Taets van Amerongen van Renswoude. De buitenplaats Calorama in Noordwijk was in 1848 gekocht door zijn overgrootvader Jan Everwijn. Baron Henk woonde sinds 1960 op Calorama. Hij heeft het landgoed in 2015 nagelaten aan de Stichting Calorama Everwijn Taets van Amerongen, die hij hiervoor al in 2001 had opgericht. De stichting heeft de opdracht om de buitenplaats in stand te houden.

Fotograaf Wies den Ouden portretteert Calorama en vertelt over haar keuze voor deze foto's: "Wat ik opmerkte in de gesprekken met bestuursleden van de stichting, is dat alles in het huis al drie generaties op dezelfde plek is blijven staan. Dat is te herleiden uit oude foto's en verhalen van de baron. Uit respect voor de baron houdt de Stichting huis en interieur waar mogelijk intact. Er worden niet onnodige verbeteringen aangebracht. De sfeer van het huis zou bijvoorbeeld veranderen als er snel een nieuw behangetje zou worden geplakt. Dat dit juist niet gebeurt, laat zien dat er met respect wordt

omgegaan met het huis. Het behang liet mij voelen hoe de sfeer in het huis al die jaren is geweest. En juist die sfeer was voor mij het inkijkje in het leven van de baron en zijn voorouders. Ik heb respect en bewondering voor de stichting die het pand met zorg en aandacht zoveel mogelijk intact laat. Natuurlijk hebben de verhalen over de baron die niet van veranderingen hield, hieraan bijgedragen, maar toch... het voelde voor mij alsof de baron ieder moment weer kon thuiskomen..."

In opdracht van Stichting Calorama-Everwijn-Taets van Amerongen wordt de tuin- en parkaanleg de komende jaren gerestaureerd en wordt het koetshuis ingericht als ontvangstruimte voor bezoekers.

Tekst

Sicco de Jong, voorzitter Stichting Calorama-Everwijn-Taets van Amerongen

Op de foto in de vensterbank is afgebeeld Laurence Henriëtte Agatha Everwijn (1899-1971) de moeder van Hendrik (Henk) Maximiliaan baron Taets van Amerongen van Renswoude (1933-2015)

DEBIE & VERKUIJL

ZOekt een ervaren teamleider
Groen erfgoed

Debie & Verkuijl | Dorpsstraat 5 | 3927 BA Renswoude | +31 (0)318 570 690

WIE ZIJN WIJ?

Debie & Verkuijl is een bedrijf dat gespecialiseerd is in historische tuinen, parken en landschappen.

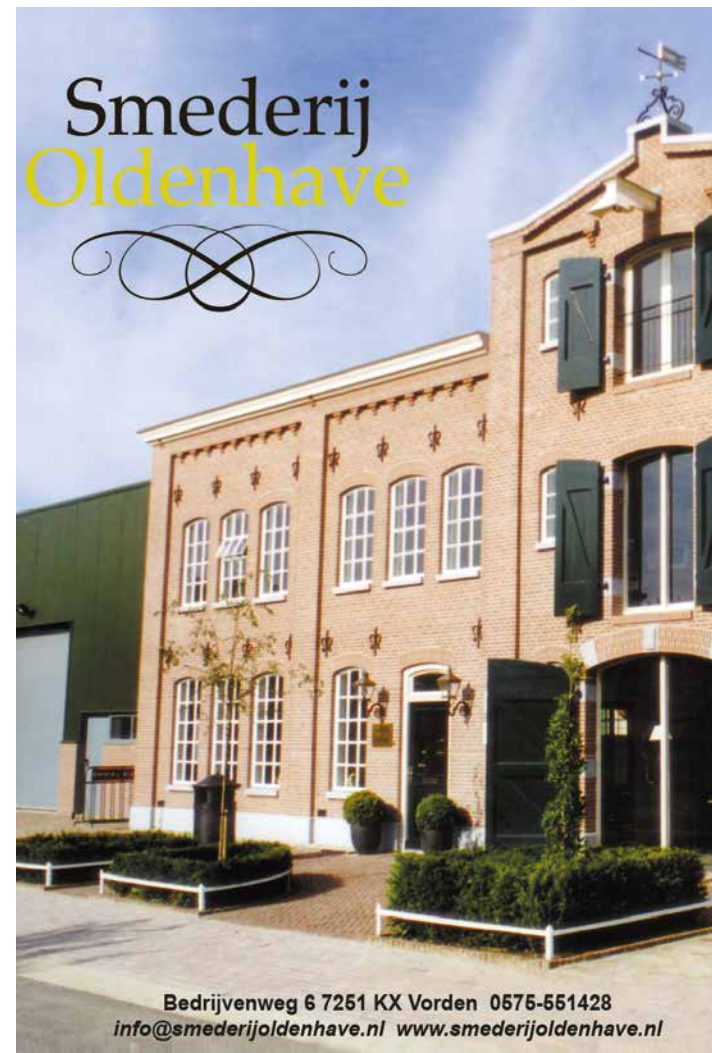
Deel je onze passie voor erfgoed en wil jij graag werken op de meest bijzondere plekken door heel Nederland; dan ben je bij ons aan het juiste adres.

WIE ZOEKEN WIJ?

Als teamleider heb je een leidinggevende functie binnen ons team erfgoedhoveniers. Wij zoeken iemand met minimaal 8 jaar aantoonbare ervaring. Naast je kennis heb je oog voor detail en kwaliteit. Je bent klantgericht en probleemoplossend, en werkt ook buiten mee om je kennis over te dragen.

Voor de functieomschrijving en kwalificaties, neem een kijkje op de website → over ons → vacatures

www.debieenverkuijl.nl

Bedrijvenweg 6 7251 KX Vorden 0575-551428
info@smederijoldenhaven.nl www.smederijoldenhaven.nl

BAM BAM
RESTAURATIE
STEENHOUWERS

AMBACHTELIJK VAKWERK
www.bambamsteenhouwers.nl

Uw pand is van grote waarde voor u

Daar houden wij bij Rentokil Pest Control rekening mee

Rentokil Pest Control zorgt voor de bescherming van uw pand door middel van grondige inspecties, preventieve maatregelen en effectieve bestrijding van ongedierte. Zo voorkomt u problemen met plaagdieren, insecten, vogels en houtaantasters.

- bedwantsen
- houtaantasters
- kakkerlakken
- knaagdieren
- mieren
- spinnen
- vliegen
- vogels
- wespen

Onze vakbekwame medewerkers geven u inzicht in de gevaren die deze risico's met zich meebrengen en adviseren u over de juiste effectieve oplossing. Wilt u weten hoe wij uw pand helpen behouden? Neem dan contact met ons op. Onze experts staan u graag te woord.

Rentokil
Experts in Pest Control

Bel ons
0800 397 3787

Mail ons
info@rentokil.nl

Bezoek ons
www.rentokil.nl

HOUT VAN HOUT

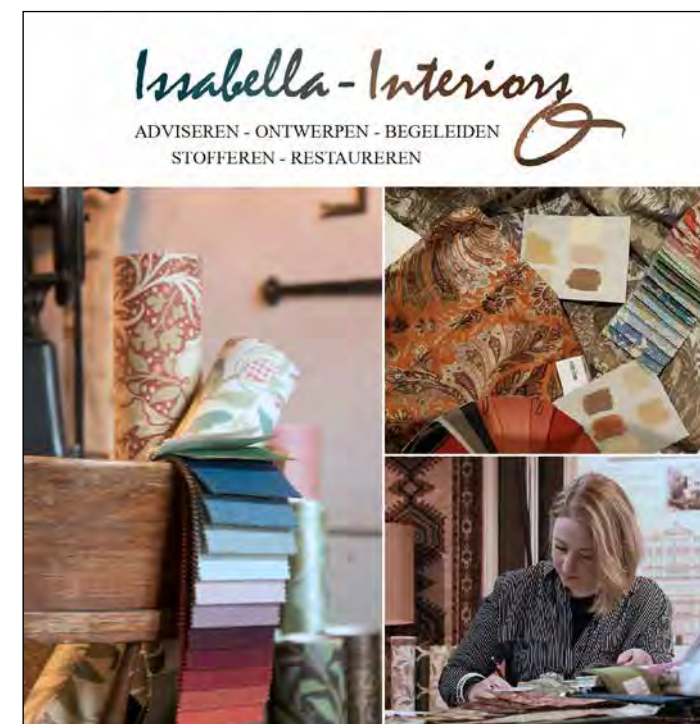
parketvloeren

conserveren

renoveren

restaureren

www.houtvanhout.nl

Issabella-Interiors
ADVISEREN - ONTWERPEN - BEGELEIDEN
STOFFEREN - RESTAUREREN

Issabella-Interiors is gevestigd te Bilthoven en heeft ruime ervaring op het gebied van hoogwaardige interieurs. Naast het geven van een harmonieus totaal advies, behoren de onderdelen uitvoering, begeleiding, leveren en nazorg van de levering ook tot de werkzaamheden.

TOTAAL ADVIES | STOFFERING | WANDBESpanNING | REPRODUCTIE

P.C. staalweg 80 | Bilthoven | tel +31(0)640702234
WWW.ISSABELLA-INTERIORS.COM

Kasteel aan Zee het Zeeuwse Paleis van Gruuthuuse

Fred Vogelzang

Deze herfst verschijnt in de serie kasteelmonografieën van de Nederlandse Kastelenstichting een herziene uitgave over kasteel Haamstede. Nieuwe inzichten leveren een fascinerend beeld op van de laatmiddeleeuwse hoogtijdagen van dit kasteel, dat ooit tot de meest indrukwekkende van ons land behoorde.

De Baanderheerlijkheid Haamstede door M. Smallegange, 1696. Links naast de kerk zijn de torens van het kasteel zichtbaar, rechtsboven het slot, Collectie Kasteel Haamstede

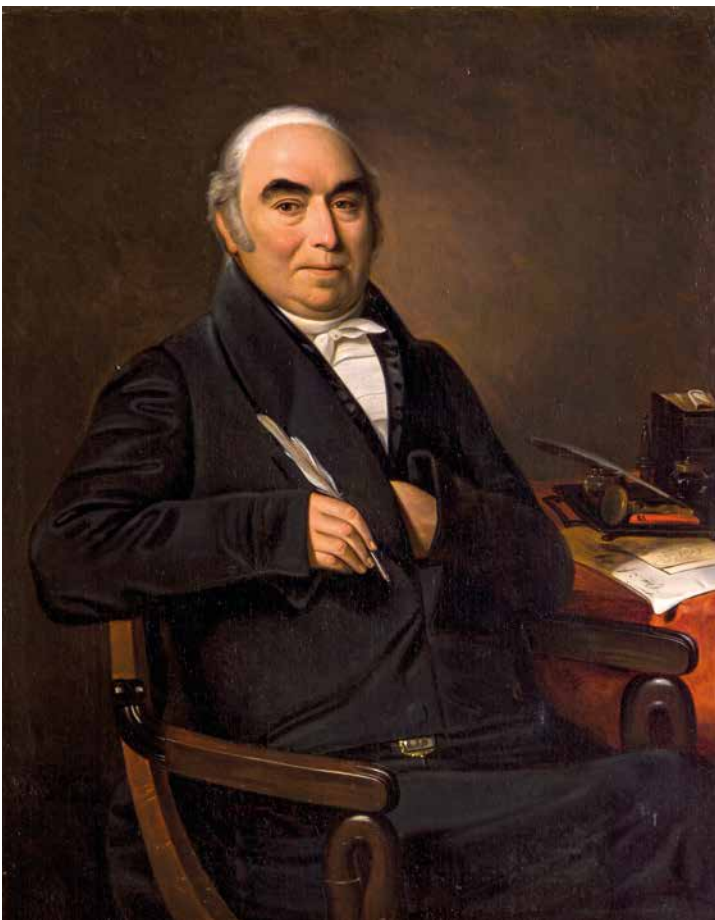
De opgemetselde fundering van de paleisvleugel van Gruuthuuse. Foto Gneomar van Nispen

Het kasteel nu. Rechts aan de slotgracht de resten van de Gruuthuuse vleugel. Foto Gneomar van Nispen

Zoals kasteel Haamstede er nu bij staat, is het een bijzonder gebouw, dat duidelijk verbonden is met het dorp en de kerk van Haamstede. Het ensemble is daarmee een van de typische kasteeldorpen van Nederland. Over de bewoningsgeschiedenis van dit slot waren we al redelijk goed geïnformeerd, zoals blijkt uit publicaties uit 1971 en 1982. Een deel van het kasteel is nu een ruïne, maar contouren van een imposant bouwwerk zijn nog steeds zichtbaar. Uitwerking van vooroorlogs archeologisch onderzoek en het toepassen van nieuwe bouwhistorische technieken laat zien, dat zowel over de locatie als over het gebouw nog veel te ontdekken valt.

HEREN VAN HAAMSTEDÉ

Zoals bij het gros van de Nederlandse kastelen, is niet precies bekend wanneer Haamstede is gebouwd. Er is een oorkonde uit 1313 waarin voor het eerst sprake is van een 'stenen huis' op die plek, waarmee meestal een kasteel werd bedoeld. Hoe lang dat huis er al stond, weten we niet. Toen het huidige kasteel in de jaren zestig van de vorige eeuw werd gerestaureerd, troffen archeologen een aantal oudere structuren aan. Wat voor structuren dat zijn geweest, is onduidelijk. Stukken muur, een stuk weg, misschien een halfopen toren, echte bebouwing? Ze lijken deels te stammen uit de twaalfde eeuw, maar

Cornelis van der Lecq de Clerck (1811-1886). Hij kocht in 1853 slot Haamstede. Op het pendant zijn vrouw, Vine Schuurbeque Boeye (1808-1875), Collectie Slot Haamstede

Lodewijk van Gruuthuse, geportretteerd door de Meester van de vorstenportretten, rond 1480, Gruuthusemuseum Brugge

HET 'PALEIS' VAN GRUUTHUSE

Het kasteel van Witte, die zich later naar zijn nieuwe bezit ging noemen, kwam na enkele generaties tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten in handen van Lodewijk van Gruuthuse (1422-1492), een van de machtigste figuren in het Bourgondische rijk. Wat moest deze ridder van het Gulden Vlies, die door de Engelse koning graaf van Winchester was gemaakt en zich prins van Steenhuijse mocht noemen, met een kasteel in een uithoek van Zeeland? En niet alleen dat, hij liet aan het oude gebouw een grote paleisachtige vleugel bouwen. Ook verreezen er twee torens. Blijkbaar had hij grootse plannen met zijn nieuwe bezit. Speciaal voor de nieuwe

uitgave is een aantal 3D reconstructies gemaakt van deze paleisachtige aanbouw, die misschien gediend heeft om gezelschappen uit de hoogste maatschappelijke kringen te ontvangen voor jachtpartijen. De aanwezigheid van zo'n machtig heer in het Zeeuwse dorp had ook voor de inwoners positieve gevolgen. De Engelse koning Edward IV bood hen vrijhandel en vrije vaart op zijn koninkrijk en de Bourgondische hertog Karel de Stoute gaf toestemming tot het houden van een weekmarkt. De prachtige vleugel ging in 1525 tijdens een brand roemloos ten onder. Dat althans is het verhaal zoals we dat in de literatuur vinden, maar bouwkundig onderzoek lijkt aan te tonen dat niet alles tot de grond toe geruïneerd was. Hoe dan ook, kasteel en heerlijkheid werden in 1599 door een nazaat van Lodewijk van Gruuthuse verkocht aan Jacob van den Eynde, een officier in het leger van prins Maurits. Het kasteel bleek nogal bouwvallig te zijn en er moest flink geïnvesteerd worden in het nieuwe statussymbool. Na Jacobs dood hertrouwde zijn weduwe met een andere Jacob, de Witte.

ZOMERVERBLIJF VAN DE MOGGES

Via vererving kwam Haamstede in 1680 in bezit van Iman Mogge. Deze regent uit Zierikzee vervulde verschillende bestuursfuncties, net als zijn zoon Rutger. Die was geparenteerd aan raadspensionaris De Witt. Daar, in Holland, het centrum van de macht, concentreerden de Mogges hun maatschappelijke inspanningen. Ze lieten Zeeland steeds meer

Wat moest de machtige Gruuthuse met een kasteel in een uithoek van Zeeland?

achter zich om vooral in het Amsterdamse carrière te maken. Dat betekende dat ook hun sociale leven zich meer en meer naar het noorden verplaatste. Haamstede was niet langer een voorvaderlijk slot, maar deed vooral dienst als buitenplaats, een aange-naam zomerverblijf waar de familie naar toe trok om van de natuur en de jacht te genieten. Aan het einde van de achttiende eeuw waren de Mogge Muilmans, zoals ze zich inmiddels noemden, dan ook geheel ingeburgerd in het Amsterdamse, waar ze een groot huis bezaten aan de Herengracht. Toch bleef Haamstede trekken.

In de zomer liet de pater familias, die zich nog steeds 'heer Van Haamstede' mocht noemen, zich door de lokale bevolking inhalen als ware royalty. De burgemeester, de wethouders, de leden van de kerkenraad en andere hoogwaardigheidsbekleders

De ridderzaal met op tafel een mogelijke reconstructie van het kasteel. Foto Gneomar van Nispen

wachtten de familie bij aankomst op. Bij de begroeting werden vriendelijke wensen uitgewisseld in de omslachtige formuleringen waar de achttiende-eeuwers zo van hielden. Woorden en wensen die later op het kasteel kracht werden bijgezet met een flinke maaltijd, waarbij de drank rijkelijk vloeyde. De avond werd afgesloten met vuurwerk. Dit soort festiviteiten verdween aan het einde van de achttiende eeuw, toen een revolutie een einde maakte aan het stadhoudelijk bewind en de uit Frankrijk overgewaarde democratische idealen van 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' het nieuwe devies werden. Heerlijkheden werden afgeschaft en daarmee het eerbetoon waar de lokale heer recht op meende te hebben. Uit de kerken verdwenen de rouwborden, die de bevolking fijntjes wezen op de standsverschillen, die zelfs na de dood bleven bestaan. Veel rouwborden werden vernietigd, maar die van de families Van Haamstede zijn deels bewaard gebleven en nog steeds in het kasteel te bewonderen.

Het huidige interieur van de Zaal. Foto Gneomar van Nispen

Mogelijk het rouwbord van Imam Mogge (1707-1737). Foto: Collectie Slot Haamstede

bleef het kasteel eigendom van de Zeeuwse notabelfamilie Leck de Clerq. In dat jaar verkocht de familie de gebouwen en omliggende grond aan de Vereniging Natuurmonumenten. De familie gebruikt Haamstede nog steeds als zomerhuis.

OPRUKKEND ZAND

De ligging van Haamstede direct tegen de duinen geeft iets unieks aan de burcht. Zoveel kastelen min of meer aan zee kent Nederland niet. Die duinen echter zijn in de loop van de eeuwen steeds dichterbij gekomen. Aanvankelijk, zo lijken archeologische vondsten te suggereren, lag Haamstede aan een inmiddels verdwenen water. Door de werking van de wind en de zee is het zand steeds meer naar het oosten opgerukt, totdat door de mens opgeworpen barrières ervoor zorgden dat dorp en kasteel niet helemaal onder het zand verdwenen. Bij veel akkers in de omgeving was dat toen al gebeurd. Ook door beplanting zijn de duinen vastgelegd, een techniek die al vanaf de zestiende eeuw bekend was. Een zorg is de verdroging van het gebied. Door ingrepen vindt nu langzaam vernatting plaats, waardoor vegetatie en de fauna zich weer op natuurlijke wijze ontwikkelen. Ook de bunkers zijn ingeschakeld bij het natuurbeheer: ze vormen ideale onderkomens voor allerlei vleermuissoorten.

De ligging van kasteel Haamstede zo dicht aan zee is uniek

In de herfst van dit jaar verschijnt het nieuwe boek over Haamstede. Dat besteedt aandacht aan gebouw, omgeving, bewoners en inrichting. U kunt het bestellen via de boekhandel of www.kastelen.nl. Ook zal er een studiedag op locatie (met rondleiding) gewijd worden aan Kasteel Haamstede. Voor deelname: houdt de NKS-website in de gaten.

BRONNEN

'Kasteel Haamstede' (werktitel), nieuw deel in de *Kastelenreeks van de Nederlandse Kastelenstichting* (in publicatie)
D. Nieuwhof, Burgerlijk en kerkelijk gedenkboek van Haamstede, deels ook Burgh, Tholen (Haamstede Burgh 1917)

GECONFISQUEERD DOOR DE DUITSE BEZETTER

De eigenaren van Haamstede kregen na 1940 te maken met de oorlog. Het kasteel lag in de zone die de Duitse bezetter had aangemerkt als de Atlantikwall, een enorme reeks van verdedigingswerken en bunkers die de Europese kust van Noorwegen tot Spanje moest beschermen tegen een invasie van de geallieerden. Het duinlandschap rond het kasteel werd volgebouwd met groepschuilplaatsen en andere militaire installaties en een *no go* zone voor burgers. De Duitsers gebruikten het kasteel als onderkomen, wat resulteerde in flinke beschadigingen en ad hoc verbouwingen. De bevrijding betekende niet direct de terugkeer van de rechtmatige eigenaren. Het Militair Gezag vorderde het kasteel, om er een 'Tehuis voor Jeugdzorg' voor NSB-kinderen onder te brengen. Daar was Haamstede natuurlijk niet op ingericht, zodat op de zolders slaapzalen moesten worden geïmproviseerd, er wc's en waslokalen kwamen en hier en daar ramen werden vernieuwd. Na twee jaar kwam er een einde aan deze periode. Tot 1981

i PRAKTISCHE INFORMATIE

Een paar keer per jaar zijn het kasteel, het omliggende Slotbos en de bunkers uit de Tweede Wereldoorlog opengesteld voor publiek. Raadpleeg hiervoor de website van Natuurmonumenten voor actuele informatie.

Op bezoek bij de bure

In onze buurlanden valt ook veel te genieten en te bewonderen op kastelen en buitenplaatsen. In deze rubriek laten we u er af en toe een paar zien. Net over de grens en daarom goed te doen voor een dag of een weekend. In Oost Friesland ligt Schlosspark Lütetsburg, onderdeel van de Noordelijke Lustwarande. Het is een van de mooiste en grootste kastelen in Noord Duitsland en het park is een van de weinige overgebleven voorbeelden van de vroeg romantische stijl. De geschiedenis van het kasteel, een waterburcht, gaat terug tot 14e eeuw en het wordt nog steeds bewoond door de grafelijke familie Zu Inn- und Knyphausen. Het kasteel is niet te bezoeken, wel is het park opengesteld en is er een golfbaan. Meer informatie: www.schlosspark-luetetsburg.com/nl

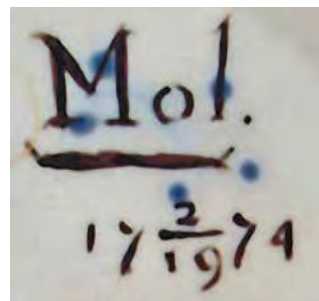
Prattenburgrun 7 OKTOBER 2019 OP LANDGOED PRATTENBURG, RHENEN

De PrattenburgRun wordt georganiseerd door de Stichting Vrienden van Landgoed Prattenburg samen met 3 Veenendaalse hardlooverenigingen. Het doel van de PrattenburgRun is de deelnemers te laten genieten van het mooie landgoed en om geld op te halen om de beleefbaarheid van het

landgoed te vergroten. Om dat te bereiken betalen de deelnemers inschrijfgeld. www.prattenburgrun.nl

Wie was De Mol? – tentoonstelling op Kasteel Sypestein T/M 27 OKTOBER 2019, KASTEEL SYPESTEIN, LOOSDRECHT

In de tweede helft van de achttiende eeuw bestond er korte tijd in Loosdrecht een porselein fabriek, gesticht door Johannes de Mol als werkgelegenheidsproject voor de arme Loosdrechters. Het porselein is herkenbaar met het teken van M.O.L. – Manufacture Oud Loosdrecht. Een aantal huizen heeft nog Loosdrechts porselein in de kast staan. In Kasteel Sypestein is dit seizoen

aandacht voor dit bijzondere lokale product. Tot en met 27 oktober kunt u de tentoonstelling bezoeken. Op 5 oktober is er een rondleiding met lezing over Hollands porselein. Meer informatie op www.sypestein.nl

Buitenplaats Kasteel Wijlre eert kunstenaar P. Struycken T/M 11 NOVEMBER 2019, KATEEL WIJLRE

Op buitenplaats Kasteel Wijlre vond een bijzondere transformatie plaats van het Hedge House ter gelegenheid van de tachtigste verjaardag van kunstenaar P. Struycken. De transformatie bestaat uit een schildering van alle vloeren, muren en het plafond. De kleurvlakken veranderen de ervaring van de bestaande architectuur. Het ontwerp voor de transformatie maakte Struycken al in 2005 voor de tentoonstelling *A Guest + a Host = a Ghost*. Solotentoonstelling Koetshuis en openstelling Kasteel. Gelijktijdig met de transformatie van het Hedge House is er in het Koetshuis van de buitenplaats een solotentoonstelling van Struycken en zal voor het eerst sinds de oprichting van buitenplaats Kasteel Wijlre, het kasteel op zondag toegankelijk zijn voor het publiek. Tot en met 11 november te zien. Meer informatie via www.kasteelwjlre.nl

Theatermiddag De vergeten prinsessen van Thorn 20 OKTOBER IN HET MUNTTHEATER, WEERT

Op zondag 20 oktober presenteren de Stichting De Aldenborgh Weert en kring Weert van het Koninklijk Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap het nieuwe boek 'De vergeten prinsessen van Thorn' tijdens een inhoudelijke theatermiddag in het Munttheater in Weert. Dit boek van de hand van historicus dr. Joost Welten, onderzoeker aan de universiteit Leiden, gaat over het stift van Thorn en de laatste dames van hoge adel die er leefden tussen 1700 en 1794. Er is in het boek ook aandacht voor het verdwenen 18e eeuwse paleis van de laatste vorstin-abdis van Thorn. Van dit paleis zijn digitale reconstructies gemaakt waarvan de verschillende bouwfases in het boek zijn opgenomen. www.munttheater.nl

Week van het landschap VAN 12 T/M 27 OKTOBER

Ogenschijnlijk heeft de Week van het Landschap weinig te maken met kastelen en buitenplaatsen, maar schijn bedriegt. Juist kastelen, buitenplaatsen en landgoederen hebben de afgelopen eeuwen ons landschap vormgegeven. Eigenaren hebben grote invloed (gehad) op hoe wij ons landschap ervaren en beleven. Deze week geeft ons de kans om kastelen en buitenplaatsen vanuit een groter perspectief te kunnen bewonderen. Meer informatie op www.weekvanhetlandschap.nl

Maand van de Geschiedenis DE HELE MAAND OKTOBER – DOOR HET HELE LAND

Oktober is de Maand van de geschiedenis. Met daarin tal van activiteiten rondom onze geschiedenis. Ook zijn op 11, 12 en 13 oktober de Nationale Archeologiedagen. Tijdens die dagen zijn tal van vindplaatsen geopend en kunt u ons opgegraven verleden bezoeken. Op 27 oktober wordt de Libris Geschiedenis Prijs 2019 uitgereikt tijdens een speciale live-uitzending van het radio-programma OVT. Meer informatie: www.archeologiedagen.nl of www.maandvandegeschiedenis.nl

Gezonken schatten opgevist T/M 28 JUNI 2020, KERAMIEK- MUSEUM PRINCESSEHOF, LEEUWARDEN

Wat je van ver haalt is bijzondere luxe of bijzonder lekker of bijzonder mooi. Dat is van alle tijden. Maar de afgelopen eeuwen kwamen niet alle bestelde goederen daadwerkelijk aan en belandde soms op de zeebodem. En daarvan is weer een deel opgevist. Van 7 september 2019 t/m 28 juni 2020 presenteert het Princessehof *Gezonken schatten*. De tentoonstelling laat keramiek en andere voorwerpen zien die gevonden zijn aan boord van zeven scheepswrakken uit de negende tot en met de negentiende eeuw. De keramische schatten vertellen fascinerende verhalen over de Maritieme Zijderoute in Azië. Een verborgen wereld van internationale handel en uitwisseling. Meer informatie op www.princessehof.nl

Sprookjesballet op Cannenburg 13 OKTOBER 2019, KASTEEL CANNENBURCH, VAASSEN

Het Arnhemse LethDansant voert een klassiek ballet uit van het sprookje de Kikkerkoning, de prinses en de gouden bal. Een voorstelling voor de hele familie, een spannende én grappige balletvoorstelling van LethDansant speciaal van kinderen van 4 t/m 8 jaar gedanst op de muziek van Aram Kachaturian. Daarnaast is er voor kinderen de mogelijkheid om een dansworkshop te volgen om 12.45 uur in de Gewelvenkelder van het kasteel. Zie verder: www.glk.nl

Aan de Surinaamse grachten – Van Loon & Suriname (1728-1863)
5 OKTOBER T/M 13 JANUARI 2020, MUSEUM VAN LOON, AMSTERDAM

Meer en meer is er aandacht voor de donkere kanten van de oorsprong van de rijkdom in de voorbije eeuwen. De komende jaren zullen we dan ook vaker tentoonstellingen, activiteiten en evenementen zien die deze kant laten zien en dan met name de slavernij. In de tentoonstelling, *Aan de Surinaamse grachten – Van Loon & Suriname (1728-1863)*, belicht Museum Van Loon voor het eerst de betrokkenheid van de familie Van Loon in de 18e en 19e eeuw met de WIC en Suriname. Tot 1863, het jaar waarin slavernij juridisch werd afgeschaft, waren er Van Loons actief in de plantage-economie. De titel *Aan de Surinaamse grachten* geeft uitdrukking aan de twee uitersten van waaruit de tentoonstelling vertrekt: aan de ene kant het comfortabele leven aan de Amsterdamse grachten en aan de andere kant de zware en onvrije arbeid door slaafgemaakten in Suriname, op de plantages langs handgegraven kanalen. Meer informatie op: www.museumvanloon.nl

Kennis

Internationaal symposium European Network for Country House and Estate Research The country house and the city: Connections, practices and idea(l)s
2 OKTOBER 2019, LUTHER MUSEUM AMSTERDAM

Op woensdag 2 oktober 2019 organiseren de Nederlandse Kastelenstichting en de Van de Wyck de Kempenaar Stichting in het Luther Museum Amsterdam het 19e internationale ENCOUNTER symposium.

Sprekers: Erik de Jong, Tadhg O’Keeffe, Dries Raeymaekers, Gerrit van Oosterom, Göran Ulväng, Fred Vogelzang, Gerdy Verschuure–Stuip, Aina Aske, Antonia Weiß, Lenneke Berkhout. Moderatoren: Yme Kuiper – Hanneke Ronnes – Jonathan Finch

Kastelen en buitenplaatsen lagen historisch gezien altijd buiten de steden, op een enkele uitzondering na. Daardoor wordt de belangrijke relatie met de stad vaak vergeten. Op dit symposium staat juist die band centraal, tussen buitenplaatsen en de stad. Natuurlijk was er de seizoensgebonden uittocht tussen stad en buitenverblijf, maar er zijn ook sociale, bestuurlijke en economische relaties tussen de stad, kasteel en buitenplaats. De sprekers gaan in op allerlei aspecten van de sterke banden die tussen stad en stedelingen en hun buitenplaatsen en kastelen bestonden. Alle presentaties zullen in het Engels gegeven worden. Meer informatie en aanmelding: www.kastelen.nl/encounter2019

ENCOUNTER is het internationale netwerk van professionals en geïnteresseerden op het terrein van kastelen en Buitenplaatsen voor Noord-Europa.

Bijeenkomst Platform Kastelen en Buitenplaatsen Thema: Kastelen en buitenplaatsen – begrip en begripsverwarring
15 NOVEMBER 2019, RIJKSDIENST VOOR HET CULTUREEL ERFGOED, AMERSFOORT

De woorden kasteel en buitenplaats roepen direct concrete beelden en associaties op, maar zodra je probeert deze begrippen te omschrijven, blijkt hoe ongrijpbaar ze zijn. Wat is precies een kasteel, en wat een buitenplaats? Het lijkt een triviale discussie, maar het bepalen van de definitie heeft grote invloed op wetenschappelijk onderzoek en maatschappelijk imago. Waarom noemen sommige buitenhuizen zich kasteel, en waarom tooit een kasteel zich met de naam ‘slot’? Op dit platform laten we zien hoe belangrijk een goede begripsomschrijving is voor ons beeld van en omgang met kastelen en buitenplaatsen, hoe we beïnvloed zijn door keuzes uit het verleden en hoe spannend het is om de grenzen van de definities op te zoeken.

Sprekers onder andere Ben Olde Meierink (NKS), Taco Hermans (RCE), Fred Vogelzang (NKS), Rianne de Koning en Eve Maria Kooyman (UU).

Het Platform Kastelen en Buitenplaatsen is een samenwerking tussen Nederlandse Kastelenstichting (NKS), Rijksuniversiteit Groningen (RUG), Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en stichting Kastelen, historische Buitenplaatsen en Landgoederen (sKBL)

Boeken

Fred Vogelzang

Op de burelen van de Nederlandse Kastelenstichting verschijnt elk kwartaal een stapeltje nieuwe boeken. Fred Vogelzang, wetenschappelijk medewerker van de NKS, maakt een selectie van de meest veelbelovende boeken en leest ze voor u. Benieuwd naar zijn kritische, maar onafhankelijk oordeel?

Bosch en Vaart
Schoonheid aan het water

Bouwgolven van nieuwe buitenplaatsen in Nederland corresponderen vaak met het ontstaan van groepen ‘nieuwe rijken’. In de zestiende eeuw waren dat de hoge functionarissen in dienst van de Bourgondiërs en Habsburgers, rond 1600 Amsterdamse kooplieden die profiteerden van de internationale handel en de val van Antwerpen. Later in de zeventiende eeuw waren het bijvoorbeeld Groningse en Drentse turfbaronnen. In de achttiende eeuw zijn de bouwheren van nieuwe buitens vooral mensen die rijk werden in de kolonies en door de industriële revolutie.

Het Noord-Drentse buiten Bosch en Vaart, begonnen onder de naam Villa Anna (naar de dochter van de stichter die de eerste steen mocht leggen), is het resultaat van weer een andere hausse. Aan het einde van de negentiende eeuw klommen sommige middenstanders op tot de groep van allerrijksten. Hermannus Inden, zoon van een katholieke timmerman, ging de bonthandel in en behoorde al snel tot de Groningse economische fine fleur. Zijn echtgenote, afkomstig uit een familie van ijzerhandelaren,

kwam uit diezelfde kringen. Haar broer behoorde tot de honderd rijkste Groningers. Hoe Inden zo rijk was geworden, is helaas niet te lezen in deze monografie over zijn buitenplaats aan het Noord-Willemskanaal. Het buiten maakte onderdeel uit van zijn nieuwe status, want anders dan de naam ‘Villa Anna’ doet vermoeden, gaat het hier, gezien de uitgebreide Engelse aanleg en de vele grondaankopen van de eigenaar, over een heuse buitenplaats.

Inden maakte gebruik van het goedkoop op de markt komen van de vroegere meentgronden (gronden in gemeenschappelijk bezit), die in het derde kwart van de negentiende eeuw, een tijd van agrarische depressie, voor een appel en ei te koop waren. Hij bouwde er een chaletachtige villa. Een decennium later ging hij in Nijmegen rentenieren en kwam zijn bezit in handen van Hendrikus Dieters, een tramconducteur die een rijke weduwe aan de haak had geslagen. Met haar geld kocht Dieters een steenfabriek en veel woeste gronden in Drenthe ter ontginning.

Misschien steeg de rijkdom hem naar het hoofd, in ieder geval bleken zijn financiën een puinhoop en na een faillissement werd Bosch en Vaart verkocht. De volgende eigenaren waren renteniers met verschillende achtergronden. In 1928 kwam het landgoed in handen van een aannemer, die, opvallend genoeg, na een verbouwingscampagne al snel naar de Verenigde Staten vertrok. Marten Stavast, die in 1933 Bosch en Vaart kocht, had zijn kapitaal verdiend in de oliehandel maar ontpopte zich als fruitteiler. Het landgoed werd een grote boomgaard. Tijdens de Tweede Wereldoorlog moesten zijn zonen onderduiken. Zij werden na hun arrestatie gefusilleerd als wraakoefening door de bezetter. In de jaren zestig betrof een kunstenaar het landgoed, waardoor we beschikken over diverse schilderijen van Bosch en Vaart.

Toen de huidige eigenaar, Pieter Battjes, het landgoed kocht, werd het huis bewoond door studenten. Veel land was toen verkocht. De nieuwe bewoners wisten het huis erkend te krijgen als rijksmonument. De trots op hun bezit staat ook aan de wieg van dit ruim geïllustreerde boek. Gevaar bij zulke plaatjesboeken is, dat het beeld de inhoud sterk overvleugelt. Al met al is het een mooi bladerboek met informatieve teksten, maar een uitgebreidere en wat inhoudelijker tekst had de mogelijkheid geboden de ontwikkeling van Bosch en Vaart in bredere regionale en soms nationale verbanden te plaatsen.

B. Boivin
Bosch en Vaart.
Schoonheid aan het water.
(z.p. 2018)
ISBN 978 94 91524 27 1

Arnichem, buitenplaats aan de Vecht

Historie van huis en Haersterveer

Niet ver van de plek waar ooit het klooster van de beroemde Thomas a Kempis stond, is het huis Arnichem te vinden. Het ligt aan de weg van Zwolle naar Haerst, vlakbij het veer over de Overijsselse Vecht. Vandaar dat deze publicatie niet alleen de buitenplaats, maar ook de nabijgelegen veerdienst behandelt. Het kloek uitgegeven boek begint met de oudste vermelding van het 'erve ende guet' Arninck', dat behoorde tot het Deventer Lebuïnuskapittel. In de vijftiende eeuw, wanneer Arnichem voor het eerst in de bronnen opduikt, was het eigendom van een boerenfamilie, maar zoals zoveel agrarisch bezit kwam het later in handen van de welgestelde familie Waterman, die het waarschijnlijk als buitenverblijf gebruikte. De Opstand maakte het verblijf op het platteland vanwege rondzwervende soldatenbenden minder prettig en de familie lijkt zich dan ook achter de veilige stadsmuren van Zwolle te hebben teruggetrokken. Een familielid van de opvolger van de Watermannen heeft niet onverdienstelijke aquarellen gemaakt van het leven op een buitenplaats. De grappige afbeeldingen geven een informeel inzicht in het buitenleven in de tweede helft van de zeventiende eeuw. De bewoners hadden het financieel niet altijd gemakkelijk, wat resulteerde in het verkopen van boerderijen en land, waarmee

het landgoed aan omvang inboette. Tussen de verhalen over de opeenvolgende eigenaarsfamilies door wordt de geschiedenis van het Haersterveer geschetst, afgewisseld met kaderteksten over kleinere thema's als dijkgraven en de riviervisserij. Net als veel andere buitenplaatsen heeft Arnichem koloniale banden, omdat een van de eigenaren in de Oost ging werken, waaraan het boek veel aandacht besteedt. Zoals veel kastelen en buitenplaatsen kreeg Arnichem in de twintigste eeuw een andere functie: huis en park werden aangekocht door religieuzen en in gebruik genomen als vakantiehuis. In Zwolle had de Dominicaner Orde een klooster gesticht en Arnichem werd door de fraters gebruikt om te ontspannen door te wandelen, te roeien, te zeilen en te zwemmen. Later werd het huis ook gebruikt voor studiebijeenkomsten. Toen dat economisch niet meer haalbaar was, kwam het leeg te staan. Uiteindelijk kreeg het huis in 1978 weer een woonfunctie. Een paar jaar geleden is het grondig opgeknapt door de huidige bewoners. Het boek geeft een uitgebreide beschrijving van de bewoners door de eeuwen heen, minder gaat de belangstelling uit naar de bouwhistorie, de inrichting van het huis en de geschiedenis van de tuin. Het boek biedt daarmee precies wat de ondertitel belooft, maar gaat voorbij aan het feit dat een buitenplaats juist een ensemble is. Daarmee wordt het meest karakteristieke van een buitenplaats gemist.

Jan ten Hove
Arnichem buitenplaats aan de Vecht.
Historie van huis en Haersterveer
Zwolle, 2018
ISBN 978 9462621916
Winnaar Ithakaprijs 2018
Boek is niet meer leverbaar

De Herlaars in het Midden-Nederlandse rivierengebied

ca. 1075-1400

Deze publicatie is een publieksuitgave van het proefschrift van Van Doornmalen uit 2017, waaraan hij toen bijna 20 jaar gewerkt had. Het boek valt ruwweg uiteen in twee delen: het eerste deel concentreert zich op de familie Herlaar, het tweede deel gaat in op hun bezittingen, met name hun kastelen en huizen.

De Herlaars behoorden tot de top van de middeleeuwse maatschappij, maar het reconstrueren van hun vroege geschiedenis is een lastige klus. Vanaf de elfde eeuw zijn er bronnen over deze familie. Voor een weergave van hun positie maakt Van Doornmalen gebruik van het begrip *borderlords*. In het kort komt het erop neer, dat zij bezittingen hebben op de grens van machtsgebieden van hogere heren, een situatie die het mogelijk maakt om een relatief zelfstandige koers te varen.

De auteur volgt verschillende Herlaars bij hun militaire avonturen en weet aannemelijk te maken dat hun partijkruze vaak met familierelaties te maken heeft, hoewel enig opportunisme hen niet vreemd is. Door gunstige huwelijken, toeval of gewone mazzel, weten enkele Herlaars veel bezittingen in handen te krijgen, waardoor ze in Midden-Nederland tot de machtigen gaan behoren. Een gelukstreffer is een voor anderen desastreus verlopen veldtocht naar Friesland, waarbij zoveel hoge edelen omkomen, dat er opeens letterlijk *room at the top* komt. Hun nieuwe maatschappelijke status vond mede uitdrukking in de bouw van representatieve huizen.

In het tweede deel gaat de auteur in op die bezittingen en poogt hij de door emeritus-hoogleraar kastelenkunde Hans Janssen geïntroduceerde morfologische ontwikkeling van het kasteel te verbinden aan de veranderingen in sociale status van de Herlaars. Dat is een lastige oefening, en wel om twee redenen. Ten eerste zijn er van veel huizen van de familie nauwelijks betrouwbare plattegronden of afbeeldingen overgeleverd en zijn de meeste in fysieke zin inmiddels geheel verdwenen. Bovendien is het vaak

moeilijk vast te stellen wanneer ze precies gebouwd zijn en hoe hun uiterlijk in de loop van de tijd is veranderd. Zo'n bouwhistorie is eigenlijk alleen voor kasteel Ammersoyen goed te reconstrueren, waar dan ook het leeuwendeel van de tekst over gaat.

Een tweede probleem bij Van Doornmalens aanpak, is het feit dat de morfologie van Janssen een hulpmiddel is dat nog lang niet uitputtend is uitgewerkt en veel chronologische overlap vertoont. Verschillende kasteelvormen, die door Janssen aan bepaalde lagen van de elite worden verbonden, blijven lang naast elkaar voorkomen en daarmee is een ontwikkeling in de tijd niet altijd duidelijk aantoonbaar. Bovendien is lang niet altijd bekend wie de bouwheer is en welke maatschappelijke positie die persoon innam en ook niet wat het betekent als een bepaalde heer meerdere kastelen met misschien verschillende functies bezat. Het is dus niet helemaal zonder risico om de veronderstelde band tussen bouwvorm, bouwheer en sociale positie als uitgangspunt te nemen om de status van een individuele familie af te lezen.

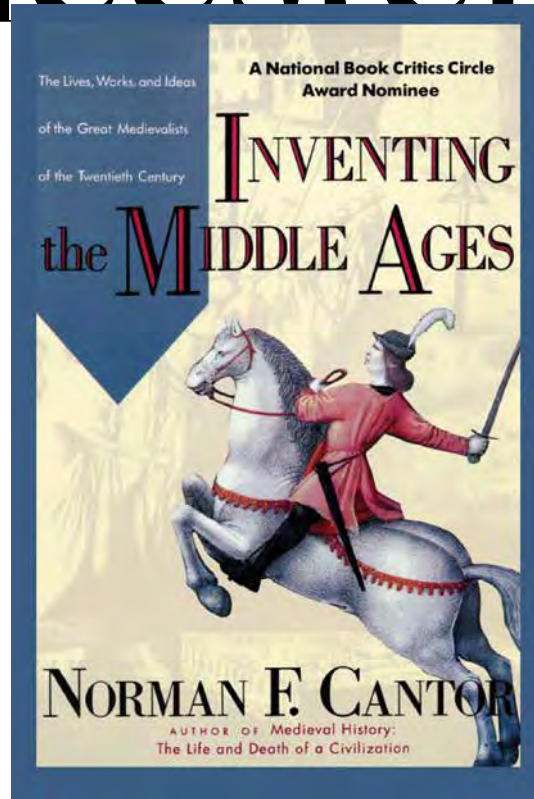
Toch probeert Van Doornmalen aannemelijk te maken dat met name Ammersoyen een sociaal statement is: het huis lijkt op huizen van families van hoge standing, zoals het kasteel van Helmond, en steekt met kop en schouders uit boven de buurkastelen als Hedel en Nederhemert. De Herlaars voelen zich duidelijk boven hen verheven. Van Doornmalen kan deze these alleen baseren op *circumstantial evidence*. Van de Herlaars zijn geen bronnen overgeleverd waarin ze hun bouwmotieven expliciet uit de doeken doen. Dat euvel: geen bewijs van de motivatie van de bouwheer, kennen bijna alle kastelen. Daarmee is er geen contemporair bewijs van de achtergronden voor bepaalde kasteelvormen.

Het boek geeft een gedetailleerd beeld van een familie, de maatschappelijke carrière en haar bezittingen. Veel vragen blijven open, maar de bronnen maken het onmogelijk daarop een antwoord te vinden. Het is een *labour of love* geweest om alles van deze Herlaars boven water te krijgen. Veel dichters op de huid van een middeleeuwse familie zullen we op basis van de Nederlandse bronnen niet komen.

A. van Doornmalen
De Herlaars in het Midden-Nederlandse rivierengebied
ca. 1075-1400
Hilversum, 2019
ISBN 978 9087047276

Vergeeten meesterwerken

Fred Vogelzang

Het Buiten duikt in de omvangrijke bibliotheek van de Nederlandse Kastelenstichting om vergeten, maar belangwekkende boeken voor het vakgebied af te stoffen en opnieuw onder de aandacht te brengen.

In 1991 verscheen *Inventing the Middle Ages. The Lives, Works, and Ideas of the Great Medievalists of the Twentieth Century* van de hand van de Amerikaanse hoogleraar Norman F. Cantor. Cantor was een beetje een enfant terrible in het historische wereldje en had het regelmatig aan de stok met vakgenoten. Zijn conservatisme maakte dat hij regelmatig botste met de in zijn ogen nogal politiek linksgewijde academische wereld. Niet alleen *left leaning* wetenschappers wekten zijn gram op, ook had hij een grote voorliefde voor Amerikaanse geleerden en komen Europeanen er vaak bekaaid van af. Met name de Franse historici van de Annalesschool, in Nederland toonaangevend en lange tijd op handen gedragen, worden door hem op soms humoristische maar vaak meedogenloze wijze neergesabeld. Ondanks, of misschien dankzij zijn uitgesproken meningen en vooroordelen, is dit een belangrijk boek voor mensen die de middeleeuwen willen bestuderen. Cantor laat ten eerste zien dat ons beeld van die periode een grotendeels twintigste-eeuwse constructie is. Van de inzichten van voor 1900 heeft zo goed als niets de tand des tijds doorstaan. Nu zijn de middeleeuwen *an sich* al een mentale constructie, bedacht door de humanisten van de veertiende eeuw om hun eigen tijd te *framen* als sterk verbonden met de klassieke oudheid, in hun ogen een hoogtepunt van de westerse beschaving. De periode daartussen, de 'middel-eeuwen', zetten zij weg als een tijd van duisternis en achterlijkheid.

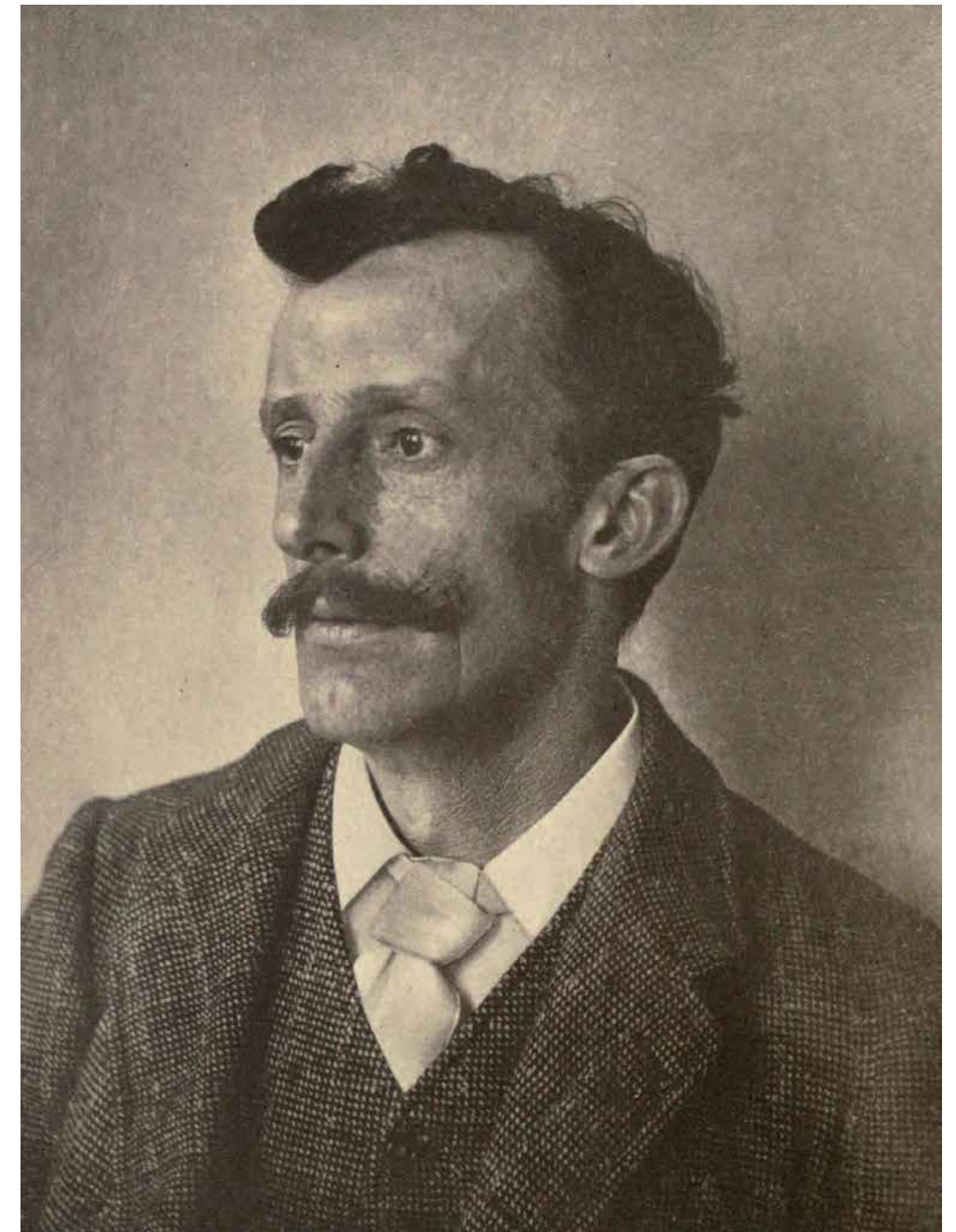
Cantor ontmaskert bovendien de kennis die we min of meer 'objectief' over deze periode bezitten, als afhankelijk van subjectieve omstandigheden. Hij voert een aantal belangrijke mediëvisten ten tonele en verbindt hun persoonlijke en maatschappelijke geschiedenis met de inzichten die ze hebben toegevoegd aan ons beeld van de middeleeuwen. Dat gaat verder dan de 'standplaatsgebondenheid' waarover iedere eerstejaars geschiedenis in Nederland leert. Want natuurlijk bekijk je het verleden vanuit je eigen optiek, door de bril van het heden, en kun je hooguit die subjectiviteit proberen te vermijden of in ieder geval expliciet te maken. Cantor echter laat zien, dat die relatie tussen historicus en de eigen tijd zowel een kracht als een zwakte is. Een kracht, omdat ze hun eigen diepe, doorleefde, levenservaring kunnen gebruiken om aspecten van de middeleeuwen beter te begrijpen en daardoor soms tot verrassende inzichten komen, maar een zwakte omdat juist door die subjectieve blik er blinde vlekken ontstaan en er te veel in het verleden dingen worden gelezen die eenvoudigweg toen niet bestonden of niet zo ervaren werden.

Een goed voorbeeld van dat laatste is het feit dat de meeste mediëvisten van naam in de eerste 70 jaar van de twintigste eeuw witte mannen waren die dachten vanuit een patriarchaal wereldbeeld. Dat verklaart de stiefmoederlijke (*no pun intended*) manier waarop vrouwen in hun handboeken werden behandeld en dat vrouwen weinig *agency* krijgen. Vanuit onze eigen standplaatsgebondenheid, is het vaak schokkend om te zien hoe weinig

bewust ze zich waren van deze beperkte blik. Hetzelfde geldt voor economische en politieke omstandigheden en de rol van minderheden. Overtuigd van de centrale rol van bijvoorbeeld 'het volk' of juist 'de elite', kleurt zo'n blik de beschrijving van historische processen.

Cantor voert tussen al zijn mediëvisten slechts één Nederlander op, de onvermijdelijke Johan Huizinga. Die geeft hij de rol van buitenstaander. Iemand die niet alleen zichzelf in zijn autobiografie zo presenteert, maar die ook geen school heeft gemaakt en wiens belangrijkste werk, *Herfsttij der Middeleeuwen*, geen navolging heeft gevonden. Die kijk op Huizinga ligt deels aan de voorliefde van Cantor voor Amerikaanse collega's en zijn hekel aan Franse en een enkele Engelse historicus. Hij besteedt weinig aandacht aan een onbekende Nederlander, maar ergens klinkt toch enige bewondering voor de Groninger door. Cantor heeft niet mogen meemaken hoe nu aan de universiteit van Groningen een groeiende waardering voor het werk van Huizinga is ontstaan.

Frederic William Maitland (1850-1906): een van Norman Cantors grote helden in het vakgebied. Foto Wikimedia Commons / Annan & Sons

Cantors boek is behalve amusementslekt, een belangrijke waarschuwing over de grenzen van onze kennis. Geschiedenis is een wetenschap die zelf ook tijdgebonden is. Toch moeten we niet te hard oordelen over onze voorgangers, zoals het belangrijke boek van Koen Ottenheim, *Oudheid als ambitie* laat zien. Daarin beschrijft hij hoe de onderzoekers uit het verleden mede afhankelijk waren van de technische en methodologische mogelijkheden van hun tijd. Niet altijd is hun beeld gekleurd door subjectiviteit, soms ontbraken eenvoudigweg de bronnen of de technieken om op bepaalde vragen antwoord te geven.

Norman F. Cantor
Inventing the Middle Ages. The Lives, Works, and Ideas of the Great Medievalists of the Twentieth Century
New York, 1991
ISBN 978 0688094065

Meer buitenplaatsen en landgoederen

Op 16 oktober mag ik voor de vijfde keer de door oud-staatssecretaris Els Veder-Smit ingestelde Ithakaprijs uitreiken. De naam van de prijs is die van het eiland van Odysseus, maar daar hoeft geen diepere betekenis aan te worden toegekend. Het is gewoon een leuke naam die de prijs herkenbaar maakt. De prijs zelf is voor het beste boek dat in het afgelopen jaar is verschenen over inderdaad 'Buiten'. Er verschijnt best veel op dat gebied, vaak ook nog heel mooi uitgegeven bovendien. Het gaat natuurlijk ook om heel fotogenieke gebouwen en plaatsen. Geen landgoed waar de zon niet altijd lijkt te schijnen. In de winter wordt op de vijver in het besneeuwde bos vrolijk geschaatst en het huis staat er gerestaureerd en fris geveerd weer glanzend bij. Meestal is de aanleiding ook de afronding van het herstel na een periode van verval en verloedering. Honderd jaar geleden was Hofwijck bij Voorburg eigenlijk rijp voor de sloop en van de ooit prachtige tuin was niets meer over. Ondanks de drukke spoorlijn direct naast het huis en het naar Prins Claus genoemde verkeersplein daar weer naast, zien het huis en het overgebleven deel van de tuin er weer uit zoals Huygens het had bedoeld. Misschien zelfs wel mooier dan hij het zelf ooit heeft gezien.

Er is de laatste decennia ongelooflijk veel gerestaureerd en hersteld. Tegelijkertijd is er ook ontzettend veel definitief verdwenen. Boeken over de buitenplaatsen in de Purmer, in het Westland of op Walcheren tonen in gravures en op oude foto's een rijkdom aan tuinen, parken en huizen waarvan niets of bijna niets meer terug te vinden is. Er zijn schattingen dat Nederland aan het eind van de achttiende eeuw ongeveer 6000 buitenplaatsen en kastelen telde en dat er daar nu nog zo'n 600 van over zijn. Er is veel al in de Franse tijd verdwenen, nog meer daarna, maar er zijn toch ook weer enkele grote huizen in fraaie parken bijgekomen. Kasteel de Haar natuurlijk en Landgoed Duin en Kruidberg in Santpoort, het inmiddels weer verdwenen Hyde-park bij Driebergen en het in steeds treuriger staat

verkerende Oud-Wassenaar. Het grote Engelse landhuis van de familie Loudon, ook in Wassenaar, is na als partycentrum volledig te zijn uitgewoond, nu weer als deel van Museum Voorlinden in oude glorie hersteld. Op verschillende plaatsen in het land worden ook weer heel nieuwe buitenplaatsen en landgoederen aangelegd, al zal het nog wel een hele tijd duren voor ze de allure en de charme van de oude parken hebben bereikt.

Veel mensen denken nog altijd dat de 'buitens' aan de Vecht en de villa's in het Gooi of in de duinen van Scheveningen in bestaande bossen zijn aangelegd. Het is natuurlijk precies omgekeerd, de bossen en parken zijn rond de huizen aangelegd. Oude foto's laten zien dat die grote huizen aanvankelijk in kale weilanden en op woeste gronden zijn gebouwd. Pas in de jaren twintig en dertig werden op de grote en inmiddels oude landgoederen in bijvoorbeeld Zeist en Driebergen villawijken gebouwd, waarvan het stratenpatroon vaak de wat slingerende loop van de oude paden volgen. Het grappige is dat hetzelfde effect nu in Amsterdam-Zuidoost is terug te zien. De Bijlmerflats, gebouwd in een bijna leeg veenweidegebied, worden nu vervangen door laagbouw in een na veertig jaar volgroeid en volgegroeid parklandschap. Volwassen groen maakt een wijk aantrekkelijk, ook als de huizen zelf niet spectaculair zijn. Bij uitbreidingsplannen voortaan dus niet eindigen, maar beginnen met groenaanleg! Dat helpt ook de stikstofuitstoot te beperken.

Paul Schnabel
is emeritus hoogleraar
Universiteit Utrecht en
oud-directeur Sociaal en
Cultureel Planbureau

Vier Kerst sfeervol en feestelijk bij

RESTAURANT BENTINCK

Vorstelijk
genieten op
Eerste en Tweede
Kerstdag

Speciaal
kerstmenu:
♦ 4 gangen lunch
♦ 7 gangen diner

SWIJNENBURG

Voor meer informatie of reserveren
bel 0343 20 60 02 of reserveer online op
restaurantbentinck.nl/reserveren.

Where stories
become memories

Lunchen of dineren met meer dan 20 gasten?
We hebben diverse kerstarrangementen samen-
gesteld. Meer informatie op swijnenburg.com.

TOPLIN AQUA LIJNOLIE- STANDVERF

Magda, Meester Laborant

VOOR HUIDIG EN TOEKOMSTIG ERFGOED

Wij ontwikkelden speciaal voor monumentaal werk deze watergedragen lijnolie standverf voor binnen.